

Міністерство освіти й науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра історії

Магістерська робота

Освітній ступінь – магістр

На тему: «Інструменти контролю над приватним життям київської
молоді у 1980-х рр.»

Виконав: студент 2-го року навчання,
спеціальності: 032 «Історія та археологія»

Освітньо-наукової програми «Історія»

Климчук Андрій Васильович

Науковий керівник: Шліхта Наталія Василівна,
PhD, кандидатка історичних наук, доцентка

Рецензент: Гайдай Олександра Юріївна,
кандидатка історичних наук

Магістерська робота

захищена з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

“ _____ ” _____ 2024 р.

Декларація академічної доброчесності

студента НаУКМА

Я, Климчук Андрій Васильович, студент 2 р. н. факультету гуманітарних наук, спеціальності: 032 «Історія та археологія», адреса електронної пошти: a.klymchuk@ukma.edu.ua, підтверджую, що написана мною магістерська робота на тему **«Інструменти контролю над приватним життям київської молоді у 1980-х рр.»** відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами 3.1.1 – 3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомлений;

- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;
- згоден на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи Unicheck;
- даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

Підпис студента

22.05.2024

АНОТАЦІЯ

Магістерської роботи

**Тема: «Інструменти контролю над приватним життям київської молоді у
1980-х рр.»**

Автор: студент 2-го р. н. другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності 032 «Історія та археологія» освітньо-наукової програми
«Історія» Климчук Андрій Васильович.

Науковий керівник: Шліхта Наталія Василівна

Захищена: " ____ " _____ 2024 р.

Короткий зміст роботи: Магістерська робота присвячена інструментам контролю над приватним життям київської молоді в 1980 рр. На основі аналізу молодіжної періодики, а також архівних документів визначаються методи і практики радянського контролю над молоддю. Також з'ясовується ефективність такого контролю і можливості молодих людей його уникати. Простежуються зміни, яких контроль над приватним життям в СРСР зазнає під час Перебудови.

ЗМІСТ

Вступ.....	2
Розділ 1. Радянське уявлення про правильність	6
1.1 Протиставлення радянського способу життя західному	6
1.2 Поняття “зразкового” в контексті виховання молоді.....	14
Розділ 2. Особливості навчання і виховання радянської молоді	22
2.1 Молодь і комсомол	22
2.2 Виховання працею	29
2.3 Образ нормальних стосунків у трудовому колективі та сім’ї.....	36
2.4 Публічний осуд як інструмент впливу на молодь	41
Розділ 3. Побут і дозвілля	47
3.1 Студентські гуртожитки.....	47
3.2 Дисциплінування дозвілля	54
3.3 Зовнішній вигляд молоді.....	66
3.4 Боротьба зі шкідливими звичками	70
Висновки	76
Список використаних джерел і літератури	79
Джерела	79
Література	93
Рукописи	94

ВСТУП

1980-ті роки були десятиліттям тектонічних змін в житті радянського суспільства, а особливо молоді. Ззовні на нього впливала західна культура, а зсередини деградація державних інституцій і вміння людей пристосовуватися та жити подвійним життям. Молодь претендувала на дедалі більшу свободу, а звичні для держави інструменти контролю над нею виявляли неефективність, яку вже неможливо було ігнорувати. Початок десятиліття минув у намаганні реанімувати контроль над молоддю адміністративними методами. Започаткована Михайлом Горбачовим політика Перебудови, з одного боку, давала молоді більше свободи, а, з іншого, – змушувала державу виявляти гнучкість і змінювати підходи до контролю, намагаючись здійснювати його ефективніше в нових умовах.

Протягом усього останнього десятиліття існування СРСР, київська молодь продовжувала бути об'єктом особливого контролю з боку держави, однак цей контроль невпинно послаблювався через низку цілу низку причин. Часто ці причини парадоксальним чином були закладені в саму систему контролю. Дослідження цієї проблематики важливе для з'ясування ефективності інструментів контролю над приватним життям молоді в пізньому СРСР, а також їхнього реформування в умовах реформ періоду Перебудови.

Мета кваліфікаційної роботи – проаналізувати методи і практики контролю над приватним життям молодих людей у Києві у 1980 рр.

Із поставленої мети випливають **завдання**:

- на основі аналізу молодіжної періодики зрозуміти, як радянське уявлення про правильність стверджувалося завдяки дихотомічному дискурсу та понятті зразковості;
- з'ясувати, якою мірою контроль над приватним життям опирався на комсомол, працю, колективізм і мораль;
- на прикладі студентів Київського державного університету (КДУ) оцінити ефективність контролю над приватним життям молоді в

гуртожитках і на дозвіллі, ефективність контролю зовнішності, а також дієвість боротьби зі шкідливими звичками.

Об’єктом кваліфікаційної роботи є інструменти державного контролю над приватним життям у СРСР.

Предметом кваліфікаційної роботи є методи і практики державного контролю над приватним життям київської молоді у 1980-х рр.

Методологічна база дослідження спирається на загальнонаукові принципи аналізу та синтезу. Для з’ясування конкретних дослідницьких завдань було використано історико-порівняльний, соціологічний методи, а також метод критичного аналізу джерел.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період із 1980 р. до 1990 р. Нижня хронологічна межа дозволяє простежити функціонування інструментів контролю над молоддю в останні роки “застою”. Верхня хронологічна межа сягає років активної Перебудови.

Історіографія

Проблематика радянського повсякдення, зокрема пізнього, належно представлена історичними дослідженнями. Зокрема, до цієї теми звертався Олексій Юрчак, який зосереджує увагу на можливостях останнього покоління радянських громадян уникати впливу офіційної ідеології і перебувати в так званих зонах “вненаходимості”¹. Роберт Горнсбі вивчав комсомол і його взаємини з іноземними студентами в СРСР². Юкка Гронов і Сергій Журавльов досліджували радянську моду в контексті публічної дискусії про культуру

---

¹ Юрчак А. Это было навсегда, пока не кончилось. Последнее советское поколение. Москва, 2006.

² Hornsby R. The Enemy Within? The Komsomol And Foreign Youth Inside The Post-Stalin Soviet Union, 1957-1985. *Past & Present*. 2016. No. 232. P. 237-278.

одягу.³ Крістіан Веркмейстер розглянув проблему алкоголізму в СРСР під призмою медичного і морального ставлення до алкоголіків.⁴

В Україні тему комплексно досліджувала Наталія Шліхта, розглядаючи велике коло питань, зокрема методи виховання радянської людини.⁵ Ґрунтовне дослідження, присвячене конструюванню радянської людини у післявоєнний період, здійснив також Юрій Каганов. Проблематиці українського суспільства у 1960 – 1980 рр. присвячені праці Олега Бажана, Ольги Рябченко і Тетяни Малиніної.⁶

Катерина Диса вивчала становлення клубної культури в Києві.⁷ Володимир Куделя провів дослідження київської рок-спільноти в пізньому СРСР.⁸ Також, Віталіна Микитенко у своїй дипломній роботі реконструювала образ київського фарцовщика, пояснивши причини такого явища як фарцовка в умовах дефіциту.⁹

Наявна історіографія присвячена загальносоюзним, республіканським процесам, а також окремим групам молоді міста Києва.

Джерельна база

Джерельну базу дослідження становлять:

---

³ Gronow J., Zhuravlev S. Fashion in People's Minds: The Public Discussion of the Culture of Dress in the Soviet Press // Gronow J., Zhuravlev S. Fashion Meets Socialism: Fashion industry in the Soviet Union after the Second World War. Helsinki, 2015. Pp. 192-243.

⁴ Werkmeister C. 'A society that is sinking ever deeper into a state of chronic alcohol poisoning': medical and moral treatment of alcoholics in the Soviet Union, c. 1970–1991. *Alcohol, psychiatry and society: Comparative and transnational perspectives, c. 1700-1990s* / ed. Ernst. W and Müller T. Manchester: Manchester UP, 2022. Pp. 354-385.

⁵ Шліхта Н. Історія радянського суспільства: Курс лекцій. 2-ге вид., переробл. і доп. Х., 2015.

⁶ Українське суспільство в 1960-1980-х рр.: історичні нариси / О. Бажан та ін. Київ: Інститут історії України, 2022.

⁷ Диса К. «Сьогодні в клубі будуть танці»: еволюція клубної культури Києва 1960-х – 2010-х років. Україна модерна. 24.09.2020. URL: <https://uamoderna.com/md/sogodni-v-klubi-budut-tanczi/> (дата звернення: 01.05.2020)

⁸ Куделя В. Київська рок-спільнота в роки перебудови: кваліфікаційна бакалаврська робота / Національний університет “Києво-Могилянська академія”. Київ, 2021.

⁹ Микитенко В. “Фарца” і “фарцувальники” в УРСР 1970-х – 1980-х рр. / Національний університет “Києво-Могилянська академія”. Київ, 2021. С. 29.

- випуски газети “Київський університет” за 1980 – 1990 роки. Аналізуючи статті з цієї газети, ми реконструювали життя студентів на прикладі Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка.
- випуски газети “Молодь України” за 1980 – 1988 роки, що дає ширше тло проблематики.

“Київський університет” був заснований у 1929 році як орган партійного комітету, ректорату, комітету ВЛКСМУ та профкому Київського ордена Леніна державного університету ім. Т. Г. Шевченка і виходив щотижня на 4 сторінках. Проаналізовано номери з 1980 р. до 1990 р. “Молодь України” була заснована в 1925 році як орган ЦК ЛКСМ, виходила щодня, крім понеділка та п’ятниці, на 4 сторінках. Проаналізовано номери з 1980 р. до 1988 р. Обидві газети були платними і коштували 2 коп.

Для з’ясування неpubлічного боку контролю над молоддю було опрацьовано розсекречені документи ЦК ЛКСМУ, датовані 1982 – 1987 рр., що зберігаються в Центральному державному архіві громадських об’єднань та україніки. Окрім цього, в роботі використані нормативно-правові документи СРСР, радянські фільми, книги та вистави.

Структура кваліфікаційної роботи зумовлена її метою та дослідницькими завданнями. Робота складається з трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури. У першому розділі визначено радянське уявлення про нормальність через призму іншування в публічному дискурсі, а також поняття “зразкового”. У другому проаналізовано особливості навчання і виховання молоді на прикладі діяльності комсомолу, залучення молоді до праці, прищеплення образу правильного колективу, а також використання публічного осуду. Третій розділ присвячений контролю над повсякденним життям у гуртожитках, розглянуто інструменти дисциплінування дозвілля, контроль зовнішнього вигляду молоді та боротьбу зі шкідливими звичками.

РОЗДІЛ 1. РАДЯНСЬКЕ УЯВЛЕННЯ ПРО ПРАВИЛЬНІСТЬ

Для того, щоб зрозуміти, які інструментами контролю над київською молоддю мала або хотіла мати держава, варто зрозуміти, якою вона уявляла правильність. Для цього ми спочатку розглянемо протиставлення радянського способу життя західному, адже цей дихотомічний дискурс дозволяє побачити не лише образ правильного і неправильного способу життя з точки зору радянської моралі, але і проаналізувати обґрунтування головних наративів пропаганди. Також у цьому розділі ми розглянемо поняття зразковості, яке дозволить глибше проаналізувати процес і методи виховання правильної молоді людини, а також критерії зразковості.

1.1 Протиставлення радянського способу життя західному

У своїй праці «Это было навсегда, пока не кончилось» Олексій Юрчак пише, що в пізньому СРСР виникло поняття так званого «уявного Заходу»¹⁰ – не в останню чергу і завдяки непослідовній культурній політиці самої держави. Дослідник зазначає, що воно виникло «внаслідок широкого ходіння в Радянському Союзі в цей період матеріальних артефактів, візуальних і звукових образів, висловлювань та мовних форм, що стосуються «Заходу».¹¹ Отже, в 1980-х рр. західні впливи ставали в СРСР дедалі сильнішими і вимагали більшої реакції держави. Наприклад, улітку 1983 року секретним рішенням бюро ЦК ЛКСМ України було створено робочу групу з проблем боротьби з «буржуазною ідеологією і пропагандою», на яку покладалося завдання посилити «класове виховання, пропаганду й утвердження норм і принципів радянського способу життя»¹². План роботи цієї групи, зокрема, передбачав рейди із запобігання поширенню серед молоді «буржуазної» та

---

¹⁰ Юрчак А. Это было навсегда, пока не кончилось. — С. 314.

¹¹ Там само. С. 317.

¹² ЦДАГО України. Ф. 7. Оп. 18. Спр. 1470 («Продолжение протокола №3 заседания бюро Центрального Комитета ЛКСМ Украины от 3 августа 1982 г. Секретно»).

релігійної атрибутики; виявлення «ідейно шкідливих» музичних і тематичних програм дискотек; контроль за добором пропагандистів у туристичні групи, що виїжджали за кордон; а також створення при редакціях республіканських і обласних молодіжних видань позаштатних відділів контрпропаганди.¹³

Центральну роль у цій роботі, як бачимо, відігравала молодіжна преса. Газета “Молодь України” писала, зокрема, про стрімке поширення наркоманії у США, посиляючись на американське дослідження, яке показало, що в країні більшає кількість підлітків, які курять марихуану¹⁴. Також, наголошувалося на пропаганді жорстокості серед дітей і підлітків на американському телебаченні. Видання наводило доповідь за результатами дослідження Національного інституту психіатрії США про те, що діти там бачать у середньому 5 сцен насильства, бійок і вбивств щогодини в будні дні, а у вихідні кількість таких епізодів зростає вчетверо¹⁵. Для підсилення пропагандистського ефекту до написання матеріалів такого роду іноді залучали західних авторів, які співпрацювали з радянською пресою, як, наприклад, відомого фінського письменника та критика американського способу життя Марті Ларні, котрий у 1981 написав критичну замітку про використання сексу в західній рекламі¹⁶.

Володимир Куделя у своєму дослідженні київської рок-спільноти зазначає, що «із середини 1960-х рр. і до розвалу Радянського Союзу існувала фактично «мережа» різноманітних нелегальних каналів, по яких циркулювала рок-музика та інформація про неї».¹⁷ Зі зростанням популярності західної музики і культури загалом молодіжна преса дедалі більше критикувала тамтешніх зірок і їхній спосіб життя. Елвіса Преслі звинувачували у співпраці з ФБР, а його фанатів критикували за “масове божевілля”¹⁸. “Молодь України”

---

¹³ Там само («План группы по проблемам борьбы с буржуазной идеологией и пропагандой»).

¹⁴ Б. а. Життя юних за рубіжем. *Молодь України*. 1980. 27 січня, №13 (13855). С. 3.

¹⁵ Б. а. Криза моралі, або вовк серед вовків. *Молодь України*. 1982. 15 червня, №112 (14448). С. 3.

¹⁶ Ларні М. Їхня мораль *Молодь України*. 1982. 24 вересня, №184 (14270). С. 3.

¹⁷ Куделя В. Київська рок-спільнота в роки перебудови. — С. 22.

¹⁸ Климчик С. «Елвіс, елвіс...». *Молодь України*. 1980. 18 лист, №221 (14057). С. 3.

писала про зірок, які рано померли через шкідливі звички. До прикладу, газета згадувала гітариста групи “Роллінг Стоунз” Браяна Джонса, який у 26 років “утопився під дією наркотиків та алкоголю”, співачку Дженіс Джоплін, яка в 27 років “померла від надмірної дози героїну”, Джиммі Хендрікса, який у 24 роки “загинув від снодійного”. Видання застерігало читачів, що артистів “затягла трясовина буржуазної індустрії розваг”¹⁹. У 1985-му р. комсомол навіть підготував перелік “ідейно ворожих” груп і виконавців²⁰.

Юрій Каганов наголошує, що “особливістю радянської преси є сильно розвинута комунікація між редакціями і читачами”.²¹ За таких умов пресі було дедалі важче заперечувати реальність і вона намагалася пояснити популярність західної музики серед молоді. Так у конкурсі популярності виконавців, який провела “Молодь України”, британська рок-група “Смокі” посіла 3 місце. Такий результат пояснювали тим, що музика групи схожа на “Бітлз”, “чия манера виконання, наспівність, гармонійність наближається до російського мелосу”. Водночас газета передбачала крах колективу, вдаючись до примітивних маніпуляцій. Автор статті “Смокі” у безвиході”, роблячи висновок про близький занепад гурту, підкріплює свою думку вирваним із контексту рядком однієї з пісень: “що я можу зробити?!”²²

Утім, для деяких західних груп радянська пропаганда робила виняток, іноді використовуючи їхню громадську позицію для демонстрації занепаду «буржуазної моралі» та погіршення життя тамтешньої молоді. Шведський колектив “АББА” називали синтезом “майстерності і першокласної реклами”²³. Про ці парадокси радянської культурної політики пише Олексій Юрчак, зазначаючи, що “про деякі зразки цієї музики радянська преса писала

---

¹⁹ Там само.

²⁰ Юрчак А. Это было навсегда, пока не кончилось. — С. 415.

²¹ Каганов Ю. Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія. Запоріжжя, 2019. С. 152

²² Январьов М. «Смокі» у безвиході. *Молодь України*. 1981. 21 лютого, №36 (14122). С. 4.

²³ Б. а. «АББА» під прицілом. *Молодь України*. 1981. 21 лютого, №36 (14122). С. 4.

цілком позитивно, пов'язуючи їх із народною культурою або прогресивними політичними рухами.”²⁴ Так, “Молодь України” цитувала солістку групи Агнетту Фельтскулт: “Ми дедалі частіше задумуємося над тим, що відбувається довкола, над проблемами сьогоденної молоді Швеції, становище якої чим далі стає скрутнішим”. Газета додавала, що у Швеції процвітає наркоманія та алкоголізм, а батьки дітей зайняті кар’єрою²⁵.

Однак у 1986 році, попри перебудову, та сама “Молодь України” різко змінила риторику щодо “АББА”, вказуючи на те, що “соціально-політична роль рок-музики в 70-80-ті роки – важливий елемент підтримування панівних позицій у буржуазній культурі”²⁶. Групу критикували за комерційну спрямованість музики, вказуючи, що за час свого існування вона випустила близько 160 мільйонів платівок і заробляла 60000 західнонімецьких марок за день. Преса наголошувала, що “АББА” володіла значною частиною готелів, мотелів, ресторанів і магазинів на Балтійському узбережжі, а також усією сталеплавильною промисловістю та промисловістю з виготовлення велосипедів у Швеції. Газета підкреслювала, що за експортом шведських промислових товарів “АББА” поступається лише автомобільній корпорації “Вольво”, а також є одним із найбільших у світі «покупців і торговців зброєю»²⁷.

На протипагу аморальному образу Заходу з його соціальною нерівністю, СРСР змальовувався як країна справжньої свободи і рівних можливостей. “Київський університет” писав, зокрема, про те, що в Радянському Союзі усі студенти, які цього потребують, забезпечуються гуртожитками, і ставив питання: “В якій з капіталістичних країн можна бачити таке?!”²⁸ “Молодь України” намагалася пояснити, що відставання СРСР за показниками

---

²⁴ Юрчак А. Это было навсегда, пока не кончилось. — С. 440.

²⁵ Б. а. «АББА» під прицілом. *Молодь України*. 1981. 21 лютого, №36 (14122). С. 4.

²⁶ Хижняк І. Рок-музика та... ідеологічна боротьба. *Молодь України*. 1986. 26 жовтня, №205 (15538). С. 2.

²⁷ Там само

²⁸ Шевченко Д. Норма життя. *Київський університет*. 1982. 14 жовтня, №31 (1628).

національного прибутку на душу населення не свідчить про гіршу якість життя в Союзі. Видання вказувало на безробіття, високі ціни на продукти і транспорт, платну медицину, малі пільги або їхню відсутність у західних державах: “За середніми показниками в країнах Заходу стоять специфічні, притаманні саме буржуазному суспільству уявлення про життєві цінності й цілі”. Західні суспільства звинувачували в ототожненні “гідності людини з матеріальними благами, які вона має”.²⁹ Отже, держава розуміла, що молодь може усвідомлювати відставання СРСР від Заходу, і намагалася переконати в зворотному. Як пише Юрій Каганов, частина молоді ще в попередні десятиліття “прагнула розібратись у причинах невідповідностей між декларованим і фактичним станом речей в економіці, зовнішній і внутрішній політиці, соціальній і культурній сферах”.³⁰

Газета “Молодь України” наголошувала, що дедалі більша частина продукції, яка випускається на Заході, “витрачається не на задоволення насущних потреб, а на забезпечення суто зовнішнього ефекту, суто показного “престижу”. Для соціалістичного суспільства ж “характерні зовсім інші уявлення про спосіб життя, гідний людини. Воно вбачає мету виробництва не в прибутку, заради якого випускається маса непотрібних речей, що захаращують оселю й душу”.³¹ Критикувалося бажання молоді мати багато одягу, меблів чи інших побутових речей. В одній із публікацій “Молоді України” йшлося про те, наскільки нерозумно купувати в квартиру багато засобів побутової хімії, замість яких автор пропонував згадати забуті народні рецепти і використовувати для миття та прання гірчицю, скипидар, цибулю, сіль і крохмаль.³² Для підсилення психологічного ефекту, він згадав фільм

---

²⁹ Болотін Б. Якщо порівнювати чесно. *Молодь України*. 1980. 24 вересня, №184 (14020). С. 3.

³⁰ Каганов Ю. Розділ 5 § 1. Практики деконструювання «радянської людини» // Українське суспільство в 1960-1980-х рр.: історичні нариси / О. Бажан та ін. Київ, 2022. С. 281.

³¹ Там само.

³² Бондаренко О. Забуті рецепти? *Молодь України*. 1980. 2 березня, №44 (13880). С. 4.

“Піна”³³, де ванна з великою кількістю побутової хімії, належала негативному персонажу-плагіатору, якого, врешті, викрили і притягли до відповідальності. Отже, західний спосіб життя змальовувався не просто аморальним, а небезпечним і вартим осуду.

Після катастрофи на ЧАЕС, з одного боку, дезінформуючи читачів про реальні наслідки аварії, а з іншого, – підкреслюючи перевагу радянського способу життя і стійкість громадян соціалістичних країн до “буржуазної пропаганди”, газета “Київський університет” публікувала листи іноземних студентів КДУ, які не поїхали з Києва та критикували Захід за “підігрівання антирадянської пропаганди”.³⁴

Юрій Каганов зазначає, що «викладачі вишів часто використовувались як автори ідеологічних текстів у ЗМІ, сповнених риторики «холодної війни», боротьби проти «буржуазних націоналістів».³⁵ Приміром, у січні 1984 року завідувачка кафедри етики і естетики КДУ Лариса Левчук відгукнулася на заклик «врахувати морально-естетичний фактор у вихованні гармонійно розвиненої людини», озвучений червневим і грудневим пленумами ЦК КПРС у 1983 році. Левчук запропонувала запровадити в університеті спецкурси, зокрема, “Два світи – дві ідеології” та “Мистецтво у боротьбі ідеологій”³⁶.

Розмірковуючи про те, що собою являє мораль, доцентка кафедри етики і естетики КДУ Леоніда Горбатова у 1983 році писала, що мораль має «класовий характер», а такі загальнолюдські моральні поняття як добро і зло, обов’язок, совість, честь і гідність, гуманізм, патріотизм “набувають у класовому суспільстві класового змісту”³⁷. Західні суспільства вона звинувачувала в «об’єктивізації моралі», “коли вона втрачає свій істинний,

---

³³ Пена. Реж. Стефанович А. Москва, 1979.

³⁴ Б. а. Серцем прикипіти до біди. *Київський університет*. 1986. 6 червня, №20 (1779). С. 3.

³⁵ Каганов Ю. Конструювання «радянської людини» (1953–1991). — С. 111.

³⁶ Левчук Л. Формувати духовний світ. *Київський університет*. 1984. 20 січня, №3 (1683). С. 2.

³⁷ Горбатова Л. Що таке мораль? *Київський університет*. 1983. 1 квітня, №13 (1652). С. 3.

дійсний характер”. «Буржуазна мораль», на думку Горбатової, насправді, була аморальною. Наводячи приклад “справжньої” моралі, вона апелювала до Леніна, який вважав, що така мораль повинна служити “зруйнуванню експлуататорського суспільства та об’єднанню всіх трудящих навколо пролетаріату”. “Наша моральність виводиться з класової боротьби пролетаріату і в кінцевому підсумку моральним є те, що відповідає інтересам пролетаріату”, – робила висновок Горбатова³⁸. Головним принципом радянської моралі вона називала принцип комуністичної ідейності. За її словами, соціалістична мораль – це “колективістська мораль, яка протистоїть індивідуалізму буржуазної моралі”, де “моє” і “наше” не протистоїть одне одному. Ухиляння від праці та інших обов’язків радянської людини доцентка називала паразитуванням на гуманізмі свого суспільства³⁹.

На цю саму тему на сторінках “Київського університету” розмірковував і викладач кафедри марксистсько-ленінської етики і естетики Віталій Єфименко, давши своїй статті промовисту назву – “Два світи – дві моралі”⁴⁰. Він стверджував, що інтерес до проблеми моралі в буржуазному суспільстві викликаний, передусім, кризою моральних цінностей і потребою використання механізмів морального регулювання для захисту та виправдання існуючих відносин соціальної нерівності. Єфименко критикував американських дослідників Гендерсона і Сторкса, маніпулюючи їхніми тезами і звинувачуючи Захід у використанні максималізму молоді, її нетерплячості та “відсутності соціального досвіду”. “Мета буржуазної системи виховання, – писав Єфименко, – примусити молоде покоління трудящих діяти всупереч своїм корінним класовим інтересам, сприяти збереженню основ капіталістичного суспільства”. Натомість, «моральна культура розвинутого

---

³⁸ Там само.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Єфименко В. Два світи – дві моралі. *Київський університет*. 1983. 8 квітня, №14 (1653). С. 3.

соціалізму», переконував він, була “дієвим засобом залучення молоді до реалізації високих ідеалів комунізму”⁴¹.

У КДУ вже з 1982 року діяла школа контрпропаганди. Із вересня 1983-го р. на гуманітарних факультетах упровадили 36-годинну програму курсу “Основи теорії і практики комуністичного виховання”, яку з лютого 1984 року поширили на всі факультети. Коментуючи ці нововведення, секретар парткому університету підкреслював важливість формування “стійкого імунітету проти впливу буржуазної ідеології, будь-яких форм міщансько-споживацької психології”⁴². Отже, якщо проти ворожої ідеології потрібен був “стійкий імунітет”, то держава визнавала, що не всі громадяни його мають.

Початок перебудови практично не позначався на ідеологічному протистоянні із Заходом. У 1987 році, після повернення зі стажування в університеті м. Остін (США), професор КДУ Володимир Кудін в інтерв'ю “Київському університету» зазначив, що, незважаючи на перебудову, “ідейні, соціальні розбіжності залишаються, їх гострота й важливість не зменшується”. Розповідаючи про різницю у підходах до вищої освіти в США і СРСР, він наголосив, що в Америці “робиться все можливе, щоб формувати особистість, переконану в американському способі життя”. Радянська ж вища школа, казав Кудін, ставить за мету підготувати “людину глибоких знань, широкої культури, активного громадянина радянського суспільства, який усі знання й уміння віддає своєму народові”, тоді як у США готують спеціаліста, “який здатний самовіддано працювати заради того, хто йому більше заплатить”⁴³.

У 1988 році відбулися певні зміни в риториці університетської газети щодо Заходу. Навесні того року КДУ відвідали 16 студентів Гарвардського університету, і видання схвально відгукнулося про деякі аспекти навчання в

---

⁴¹ Там само.

⁴² Макарова В. Формувати комуністичну свідомість. *Київський університет*. 1984. 3 жовтня, №№26-27 (1706-1707). С. 2.

⁴³ Левіщенко М. Вища школа США: з техаської глибинки. *Київський університет*. 1987. 20 листопада, №35 (1807). С. 3.

Гарварді. Як зазначає Роберт Горнсбі, “ажіотаж навколо відвідувачів із Заходу... явно був джерелом значного збентеження та пропагандистської невдачі для влади»⁴⁴. Зокрема, газета писала про те, що в американському університеті немає фізкультури як обов’язковго предмету, зате майже всі студенти відвідують спортивні секції; відвідування лекцій вільне, зате багато студентів працюють у бібліотеках. Водночас, журналісти нагадували, що на багатьох факультетах КДУ експериментується вільне відвідування лекцій, але кількість студентів у бібліотеці не зростає. Також, видання схвально відгукнулося про вільний вхід до гуртожитків Гарварду і те, що студенти самі стежать за порядком і дисципліною. Окремо у статті згадали про зменшення кількості курців серед студентів США.⁴⁵ Уся ця інформація демонструвала, що західні студенти вільніші та свідоміші, і це підважувало всю пропаганду про Захід.

Отже, виховуючи молодь, радянська держава активно використовувала дихотомію, створення образу “чужого”, простивляючи радянський спосіб життя західному. Водночас із посиленням західних впливів упродовж 1980-х рр. дедалі більше виявлялися парадокси радянської пропаганди і культурної політики. Не маючи змоги зупинити проникнення західного в життя молоді, держава корегувала його критику з тотальної на вибірккову, мусила пояснювати молоді своє відставання, а подекуди його і визнавати.

1.2 Поняття “зразкового” в контексті виховання молоді

Важливим поняттям у контексті радянського виховання була «зразковість». Радянська преса присвячувала їй багато матеріалів, вживаючи гасла, як-от: “Зразковому місту – зразкову школу”⁴⁶. XXVI з’їзд КПРС (1981

---

⁴⁴ Hornsby R. *The Enemy Within? The Komsomol and Foreign Youth Inside the Post-Stalin Soviet Union, 1957-1985.*

⁴⁵ Немировський П. Який він, американський студент? *Київський університет.* 1988. 8 квітня, №13 (1825). С. 3.

⁴⁶ Полянська О. Будні комсомолії. *Київський університет.* 1980. 14 січня, № 1 (1520). С. 2.

р.) закликав “розвивати змагальність, товариське співробітництво і взаємодопомогу в праці”⁴⁷. Часто змагання за звання “зразкового” приурочували до ювілеїв, радянських свят, важливих подій.

На основі проведеного аналізу можемо висувати, що зразковий радянський громадянин, в тому числі і молодий, насамперед, повинен був бути патріотом, переконаним у перевагах комунізму і ворожим до всіх відхилень від офіційної ідеології. У лютому 1980 року газета “Київський університет” опублікувала цитату з постанови ЦК КПРС “Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна”: “Партія виховує всіх членів суспільства в дусі марксизму-ленінізму, радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, комуністичного ставлення до праці і суспільної власності, політичної пильності і непримиренності до буржуазної ідеології”⁴⁸. У червні того ж року цитувалася промова Леоніда Брежнєва на XIX з’їзді ВЛКСМ: “Змолоду треба вчитися бути людьми культурними, організованими, такими, що вміють цінувати свій і чужий час, поважати старших – словом людьми вихованими, добрими, порядними, справжніми громадянами розвинутого соціалістичного суспільства»⁴⁹. Крім цього, на початку 1980-х рр. молодь заохочували читати і обговорювати книгу Брежнєва “Спогади”, вказуючи, що це “літопис соціалістичного будівництва... пройнятий дієвим патріотизмом і теплом до людей”. Ставлячи Брежнєва в приклад, “Київський університет” наголошував на тому, що “комуністичне виховання студентів буде ефективним лише тоді, коли той, хто навчає й виховує, сам є прикладом у житті”⁵⁰.

Зразкова молодь мала бути активною і відповідальною. Доручення сприймалися одночасно і як висока довіра, і як велика відповідальність. У 1982

---

⁴⁷ Б. а. *Київський університет*. 1982. 18 січня, № 2 (1599). С. 1.

⁴⁸ Б. а. *Київський університет*. 1980. 11 лютого, №5 (1524). С. 1.

⁴⁹ Б. а. *Київський університет*. 1982. 10 червня, №22 (1619). С. 1.

⁵⁰ Мельниченко О. Підручник життя радянської молоді. *Київський університет*. 1981. 28 грудня, №40 (1597). С. 1.

році, розповідаючи про зразкову студентку 4 курсу факультету кібернетики КДУ, “Київський університет” наголошував, що “тільки завдяки активній громадській роботі вона навчилася розуміти людей і водночас товариші зрозуміли її, повірили в неї”⁵¹. Молоді прививали так звану “бойовитість”. Громадська робота проголошувалася такою, що наповнює життя “відчуттям потреби, вагомості”, і ставитися до неї не можна було “без вогнику”⁵².

Молодіжна преса активно публікувала рецензії на фільми, книги, героями яких були взірцеві комуністи, відповідні памфлети, повісті, оповідання, вірші та пісні, як, наприклад, вірш “Відповідальність” випускниці КДУ Світлани Йовенко, вміщений у газеті “Київський університет” за 3 жовтня 1984 року⁵³:

Коли обачність обирає крок,
безпечніший, від клопотів подалі,
тебе спита сумління й партквиток:
чи гідний Жовтня ти?
Відповідай-но.
Коли не час розлогих одкровень –
лиш “так” чи “ні”
повісти маєш стислі:
чи ти готовий витримать щодень
суворий іспит ленінської мислі?
Чи пам’ятаєш завше, що земля
полита кров’ю за твій гожий легіт?
Скажи, чи не заборгував твій шлях
усім за нього до часу полеглим?!
Як раптом випробовує олжа
ефектним жестом фрази ошуканства,
ти годен дати гідно відкоша
естатам від мімікрії міщанства?!
Ми вогнеликих прапорів зеніт –
високу правду сповідаєм світу.
Не спинний праці вільної політ –
виводить він братерство на орбіту.
І у робочий час, в урочий час
достойні справи гідні мужніх істин.
Випробно Жовтень вивіряє нас.

---

⁵¹ Петруня Ю. Довір’я і вимогливість. *Київський університет*. 1982. 3 грудня, №38 (1635). С. 3.

⁵² Там само.

⁵³ Йовенко С. Відповідальність. *Київський університет*. 1984. 3 жовтня, №№26-27 (1706-1707). С. 2.

Лютує ворог – в праці комуністи.

Пишучи про соціалістичні зобов'язання КДУ на 1980 рік, університетська газета підкреслювала важливість неухильно підвищувати вимогливість до оцінки результатів змагання з перетворення університету на зразковий вуз. Пізніше, готуючись до 1500-річчя Києва, виконуючи рішення партії про перетворення столиці УРСР на «зразкове місто», вимагалось посилити увагу до дотримання приміщень університету та його територій в «зразковому порядку». Також університет зобов'язувався подавати всебічну допомогу будівельним організаціям у достроковому виконанні планів завершального року п'ятирічки з освоєння капіталовкладень на будівництві нового комплексу КДУ й підготовці гуртожитків до зустрічі гостей Олімпіади-80. Крім цього, у газеті міститься заклик «боротися з будь-якими проявами порушень трудової дисципліни та аморальними вчинками»⁵⁴. Після підготовки до Олімпіади-80 та 110-річчя з дня народження В. Леніна, у 1984 році КДУ боровся за звання «зразкового» вже з нагоди власного 150-річчя⁵⁵.

Спробуємо з'ясувати критерії зразковості для академічних груп, кафедр і факультетів. У 1980 році зразковою було визнано групу, в якій навчалося 8 відмінників, середній бал успішності становив 4,43, із 18 членів ВЛКСМ троє входили до складу комітету комсомолу факультету, семеро – до складу бюро курсу, двоє – до складу комісії громадських організацій університету, а також до факультетських і університетських збірних команд зі спорту⁵⁶.

Зразковою, з точки зору виховання студентів, вважалася кафедра з високим рівнем культурно-масової і спортивної роботи, а також відсутністю

---

⁵⁴ Б. а. Соціалістичні зобов'язання Київського ордену Леніна державного університету ім. Т.Г. Шевченка на 1980 рік. *Київський університет*. 1980. 20 січня, № 3 (1522). С. 1.

⁵⁵ Шевченко Д. Норма життя. *Київський університет*. 1982. 14 жовтня, №31 (1628). С. 2.

⁵⁶ Литвиненко П. Найкраща група. *Київський університет*. 1980. 7 квітня, №12 (1531). С. 3.

випадків порушення громадського порядку⁵⁷. Факультет був зразковим тоді, коли його студенти мали високі показники в навчальній роботі і громадсько-політичній діяльності та всі брали участь у громадсько-політичній практиці, яка передбачала, наприклад, роботу студентів лекторами на підприємствах.

У 1980 році заступник секретаря комсомолу біофаку КДУ, комсорг групи кафедри цитології 3 курсу визначав соціалістичне змагання як “важливий засіб залучення студентської молоді до активної громадської діяльності”, яке сприяло “поліпшенню навчання, виховання комсомольців у дусі колективізму, взаємопідтримки”⁵⁸. Його група перемогла в Ленінському огляді-конкурсі академічних груп, маючи 7 відмінників. Водночас наголошувалося, що “не тільки навчанням здружилася група, велася й велика громадська робота” – тут навчалися активні члени комсомолу, студенти брали участь у змаганнях з художньої гімнастики та конкурсах наукових робіт⁵⁹. Того ж року, куратор 2-го курсу відділення філософії писав, що “під час навчання в вузі здійснюється процес громадянського зростання, морального вдосконалення”⁶⁰. Мілітаризація суспільства передбачала також постійну “оборонно-масову” та “геройко-патріотичну” роботу з молоддю⁶¹.

Акцентування уваги на важливості позааудиторної активності іноді призводило до того, що студенти не розуміли критеріїв оцінки під час присвоєння звання “зразкового”. У 1981 році одна зі студенток КДУ скаржилася: “Коли визначають кращу групу, ми завжди залишаємося серед останніх. Але чому групи, які мають середній бал успішності на одну-дві

---

⁵⁷ Б. а. Положення про зразкову кафедру Київського ордена Леніна державного університету ім. Т.Г. Шевченка. *Київський університет*. 1980. 19 травня, №17 (1536). С. 2.

⁵⁸ Рокитський В. За зразкову групу. *Київський університет*. 17 березня 1980, 9 (1528). С. 2.

⁵⁹ Там само.

⁶⁰ Горак. Г. Не опікати, а виховувати. *Київський університет*. 1980. 31 березня, №11 (1530). С. 3.

⁶¹ Б. а. Громадянин – значить боєць. *Київський університет*. 1984. 27 січня, №4 (1684). С. 3.

десятих вищий за наш, але поступаються нам в громадській роботі, вважаються кращими?”⁶²

Станом на 1987 рік в університеті розробили комплексну оцінку діяльності студентів із коефіцієнтом значимості. Оцінювали загальну успішність (середній бал у попередню сесію): 1 курс – коефіцієнт 42, 2 – 42, 3 – 38, 4 – 34, 5 – 30); трудову дисципліну: 1 курс – коефіцієнт 16, 2 – 14, 3 – 12, 4 – 11, 5 – 10; участь у науково-дослідній роботі: 1 курс – коефіцієнт 3, 2 – 4, 3 – 10, 4 – 15, 5 – 20; участь у громадській роботі, організаторські здібності: 1 і 2 курси – коефіцієнт 10, 3 – 12, 4 – 15, 5 – 15; підвищення ідейно-політичного рівня і громадсько-політична практика: коефіцієнт 10 для всіх курсів; участь у суспільно корисній праці: 1 і 2 курси – коефіцієнт 7, 3 – 5, 4 і 5 курси – 4; участь у художній самодіяльності: 1 курс – коефіцієнт 5, 2 – 6, 3 і 4 – 7, 5 – 8); заняття фізкультурою і спортом: 1 курс – коефіцієнт 8, 2 – 7, 3 – 6, 4 – 4, 5 – 3.⁶³ Аналізуючи наведені вище коефіцієнти значимості, бачимо, що трудова дисципліна та громадсько-політична робота на перших курсах мали вищий коефіцієнт значимості, ніж науково-дослідна робота. Стабільно високий коефіцієнт значимості мали підвищення ідейно-політичного рівня і громадсько-політична практика. Отже, людей змолоду привчали, що сам по собі професіоналізм ще не робить громадянина зразковим без активної громадянської позиції.

Звання “зразковий” присвоювалося на рік, “надзвичайний випадок, порушення навчального процесу, дисципліни чи моральних норм” могли бути причиною зняття цього звання достроково⁶⁴.

---

⁶² Швець. О. Ініціатива, пошук, творчість – за них проголосували делегати XXXV звітно-виборної комсомольської конференції КДУ. *Київський університет*. 1981. 7 грудня, №37 (1594). С. 3.

⁶³ Б. а. Положення про організацію соціалістичного змагання академгруп КДУ. *Київський університет*. 1987, 20 квітня, №14 (1787). С. 2.

⁶⁴ Б. а. Положення про зразковий факультет Київського ордена Леніна державного університету ім. Т.Г. Шевченка. *Київський університет*. 1980. 28 квітня, №15 (1534). С. 2.

Гуртожитку звання “зразковий” присвоювалося тоді, коли «зразковими» були його 75% кімнат і поверхів⁶⁵.

Попри постійну участь у соціалістичних змаганнях, КДУ не завжди вдавалося досягати зразковості. Станом на 1984 рік із 25 кафедр, представлених до звання “зразкова” факультетами, ректорат, партком, профком затвердили лише 16; зразковим не був жоден факультет⁶⁶. За умов відсутності або невеликої кількості зразкових груп, з’являлися інші форми заохочення, наприклад звання “група імені 60-річчя СРСР”, яке присвоювали академічним групам, котрі склали сесію без жодної “трійки”⁶⁷.

Під час соціалістичних змагань для демонстрації успіху багато уваги приділяли статистиці, навіть якщо прогрес балансував на межі похибки. Інформуючи про результати зимової сесії 1979-1980 навчального року, факультет журналістики рапортував, що “успішно склали екзамени 97 процентів студентів, що на 0,1 процента краще від зимової сесії минулого року”⁶⁸.

Отже, зразковий студент мав бути не лише відмінником, – він мав виявляти активність у громадській активності, суворо дотримуватися трудової дисципліни і комуністичної моралі. Як пише Юрій Каганов, «радянська держава вважала, що студенту не досить самого тільки досконалого опанування фаху».⁶⁹

Під час присвоєння звання “зразковий” академічним групам КДУ критерії трудової дисципліни та участь у громадській роботі часом мали вищий коефіцієнт значимості, ніж науково-дослідна робота. Стабільно високим завжди був коефіцієнт підвищення ідейно-політичного рівня і

---

⁶⁵ Коломієць І. Що таке «зразковий»? *Київський університет*. 1984. 13 січня, №2 (1682). С. 2.

⁶⁶ Обуховський В. За звання зразкових. *Київський університет*. 1984. 19 жовтня, №29 (1709). С. 3.

⁶⁷ Малютіна С. Там, за горизонтом... *Київський університет*. 1982. 19 листопада, №36 (1633). С. 4.

⁶⁸ Бородюк Н. Контроль і гласність. *Київський університет*. 1980. 17 лютого. С. 3.

⁶⁹ Каганов Ю. Конструювання «радянської людини» (1953–1991). — С. 102.

громадсько-політична практика. Співвідношення навчання з позааудиторною діяльністю часом викликало непорозуміння. Попри намагання досягти зразковості, університет не мав значних успіхів і часом компенсував відсутність зразкових колективів іншими формами звань для заохочення або статистикою, яка демонструвала мінімальний прогрес.

У цьому розділі можемо виснувати, що початок перебудови не сильно позначився на боротьбі проти “буржуазної” ідеології. Молодіжна преса продовжувала зображати Захід ворожим і аморальним. Водночас держава була дедалі безсилішою перед західними впливами і намагалася реагувати на ситуацію старими методами, які більше не діяли. Соціалістичні змагання і спроби досягти зразковості не давали бажаного результату – молодь дедалі більше не відповідала радянським уявленням про нормальність і зразковість.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ РАДЯНСЬКОЇ МОЛОДІ

2.1 Молодь і комсомол

Формально, членство в комсомолі в СРСР не було обов'язковим⁷⁰. Разом із тим воно було бажаним, тоді як неучасть у ВЛКСМ могла стати значною проблемою для молодої людини під час навчання або при працевлаштуванні. У комсомол приймали з 14 до 28 років.⁷¹ Як зазначає Олексій Юрчак, завдання комсомолу були дуже широкі: від ідеологічної роботи до організації «культурної, громадської, спортивної та інших форм життя».⁷²

Пишучи про комсомольську роботу, «Київський університет» наголошував, що «це добра життєва школа, важливий складник виховання активної життєвої позиції, твердих комуністичних переконань».⁷³ Тобто цю «школу» треба було пройти, якщо людина хотіла соціального чи професійного зростання. Держава заохочувала членство в комсомолі, молодіжна преса змальовувала вступ до організації як урочисту подію в житті всієї родини нового члена. Водночас мати комсомольський квиток означало нести посилену відповідальність. Коли другокурсниця хімічного факультету КДУ Людмила Ларіна майже рік жила без комсомольського квитка через крадіжку її сумки з документами, то цей випадок обговорювали на зборах групи і факультетського комітету комсомолу. За такий проступок оголошували суворі догани із занесенням до облікових карток члена ВЛКСМ.⁷⁴

---

⁷⁰ Юрчак А. Это было навсегда, пока не кончилось. — С. 170.

⁷¹ Там само.

⁷² Там само.

⁷³ Яценко Н. У середнячках найспокійніше. *Київський університет*. 1980. 26 травня, №18 (1537). С. 2.

⁷⁴ Б. а. Твій комсомольський квиток. *Київський університет*. 1984. 16 березня, №10 (1690). С. 2.

Разом з тим у 1980-х рр. молодь дедалі менше боялася комсомольських стягнень і дедалі частіше ставилася до ВЛКСМ несерйозно.⁷⁵ Комсомольські організації “вдавалися до формалізму, школярства, повторення прописних істин, до яких особливо нетерпима студентська молодь”⁷⁶. Комсомольські керівники закликали до «перебудови системи політичного інформування» та пошуку «нових нетрадиційних форм роботи з молоддю».⁷⁷

Ще на початку десятиліття молодіжна преса намагалася реагувати на «формалізм» у комсомольській роботі⁷⁸, але ЦК ВЛКСМ України відреагував негативно на критику комсомолу та інші критичні матеріали, “що порушують неприйнятні молодіжним виданням питання, перенасичені описанням прорахунків і недоліків в роботі господарських організацій, судів і прокуратури, спортивних та інших громадських організацій”.⁷⁹ Зокрема, за статтю “Молоді України” від 4 червня 1981 “Чому я пасивний”⁸⁰ відділу пропаганди і агітації ЦК ЛКСМУ доручили внести пропозиції з посилення керівництва газети “Молодь України”, вжити заходів із підвищення особистої відповідальності редакторів, творчих працівників видань за ідейний зміст, актуальність і дієвість виступів преси, “вдосконалювати стиль і методи керівництва молодіжним друком, посилити вимогливість до підбору і виховання журналістських кадрів, постійно турбуватися про підвищення їхньої політичної зрілості і професійної майстерності”.⁸¹ Це свідчить про нерозуміння комсомолом того, що старі методи більше діяли.

---

⁷⁵ Юрчак А. Это было навсегда, пока не кончилось. — С. 198.

⁷⁶ Швець О. Ініціатива, пошук, творчість – за них проголосували делегати XXXV звітно-виборної комсомольської конференції КДУ. Київський університет. 1981. 7 грудня, №37 (1594). С. 3.

⁷⁷ Там само.

⁷⁸ Б. а. Чому я пасивний. *Молодь України*. 1981. 4 червня, №106 (14192).

⁷⁹ ЦДАГО України. Ф. 7. Оп. 18. Спр. 1510 («Приложение к прот. № С-76/16 от 3.11.82 г. Записка о серьезных просчетах в публикациях отдельных молодежных газет и усилении ответственности редакторов за идейный уровень изданий»)

⁸⁰ Б. а. Чому я пасивний. *Молодь України*. 1981. 4 червня, №106 (14192).

⁸¹ ЦДАГО України. Ф. 7. Оп. 18. Спр. 1510 («Продолжение протокола №76 заседания секретариата ЦК ЛКСМ Украины от 3.11.1982 г. Секретно»)

Розглянемо проблеми діяльності комсомолу на прикладі КДУ. Станом на 1980 рік, в КДУ навчався 9221 комсомолец, було 560 комсомольських груп, 25 будівельних загонів, 39 лекторських груп; кількість молоді, яка мала комсомольські доручення становила 9708 осіб, в університеті було 7242 значкісти ГПО (готовий до праці та оборони).⁸²

Комсомольські організації в університетах займалися ідеологічною, культмасовою, спортивною роботою, залученням молоді до праці, організацією дозвілля тощо. Важливою функцією комсомолу в КДУ був контроль за навчанням студентів. Комсомольські організації створювали на факультетах штаби сесії.⁸³ Вони повинні були організовувати чергування, керувати роботою студентів-консультантів, вести “Екрани сесії”, випускати “блискавки”, вітати відмінників, вживати оперативних заходів за фактами незадовільного складання сесії, неявки на екзамен, вести індивідуальну роботу зі студентами, брати участь у оформленні дозволу на перескладання, контролювати функціонування бібліотек і читальних залів, стежити за дотриманням графіка консультацій та екзаменів, а також організовувати та контролювати самостійну роботу студентів. Після сесії, такі штаби мали вносити пропозиції щодо нагородження найкращих студентів значками “За відмінне навчання” та вкладками “Відмінник КДУ” в студентський квиток⁸⁴. Також, вони вносили пропозиції комсомольської організації про призначення стипендій і процентних надбавок до неї, мали право порушувати клопотання перед комсомольськими органами і деканатом про винесення стягнень студентам-комсомольцям за незадовільне ставлення до складання сесії та вносити пропозиції про зміни у розклад екзаменів і консультацій. Члени штабів у разі необхідності і при погодженні з деканатом мали право скласти сесію достроково.

---

⁸² Б. а. Цифри і факти. *Київський університет*. 1980. 27 жовтня, №30 (1549). С. 3.

⁸³ Б. а. Положення про комсомольський штаб сесії факультету. *Київський університет*. 1982. 18 січня, №2 (1599). С. 1.

⁸⁴ Там само.

Аналіз публікацій в університетській газеті показує, що, попри декларативне намагання покращити успішність комсомольців шляхом згаданих заохочувальних заходів, вони не давали бажаного результату. У 1980 році “Київський університет” повідомляв про погіршення успішності на фізичному факультеті, називаючи серед причин погано організоване навчання комсомольського активу: «Адже коли комсорг одержує погані оцінки, пропускає лекції, то і в групі немає непримиренності до невстигаючих».⁸⁵ У 1982 році загальна успішність в університеті становила лише 59,5%, у другому семестрі 1981-1982 навчального року студенти пропустили 78 тисяч навчальних годин. Пропуски вважалися нормальним явищем і «не знаходили принципової комсомольської оцінки».⁸⁶ За рік ситуація не покращилася. ХХХ звітно-виборна партійна конференція КДУ наприкінці 1983 р. «піддала гострій критиці» хімічний факультет, на якому у 1982-1983 навчальному році студенти пропустили 3800 лекційних годин. Університетська газета писала, що на цьому факультеті “комсомольський актив, не дивлячись на його уявну енергійність, не впливає належним чином на рядових комсомольців”.⁸⁷

Наступного року заступник секретаря комітету комсомолу історичного факультету Дмитро Табачник критикував результати складання комсомольцями факультету «Ленінського заліку»,⁸⁸ який називав найважливішою подією року в житті комсомольських організацій, під час якого “перевіряються не тільки соціалістичні зобов’язання кожного, а й зрілість, боєдатність усієї групи”. Так, на першому курсі було лише шість комсомольців, атестованих із відзнакою, на другому 14, на третьому 22, на четвертому 27. Водночас стійко не знижувалася кількість неатестованих

---

⁸⁵ Решетняк В. Чому знизилась успішність у фізиків? *Київський університет*. 1980. 24 листопада, №33 (1552). С. 2.

⁸⁶ Шаповал Ю. Відповідальна пора. *Київський університет*. 1983. 16 вересня, №27 (1666). С. 2.

⁸⁷ Б. а. Після критики. Що зроблено? *Київський університет*. 1983, 2 грудня, №37 (1676). С. 2.

⁸⁸ “Ленінський залік” був щорічною перевіркою політичної грамотності.

(перший курс – 20, другий – 12, третій – 7, четвертий – 3). Причина, писав Табачник, “у недбалому ставленні комсомольців і, що ще більш прикро, навіть деяких комсоргів до складання особистих комплексних планів, до Ленінського заліку взагалі”⁸⁹. Також, він критикував комсомольців за “затуманені, мутнуваті обіцянки “брати активну участь у комсомольському житті курсу”, “робити свій внесок у поліпшення комсомольської роботи”. Такі плани ні до чого не зобов’язували і повторювалися в “десятка комсомольців слово в слово”.⁹⁰ Це свідчить про те, що багато заходів просто не відбувалися, а існували лише на папері. Як пише Олексій Юрчак, комсорги лише звітували про них⁹¹.

У 1985-му році університетська газета критикувала організацію і проведення огляду-конкурсу академічних груп через несерйозне ставлення багатьох груп-комсоргів до підбиття підсумків соцзмагання. На таких конкурсах визначали зразкові групи, про які йшлося в Розділі 1. Дані про групи (успішність, громадсько-політична активність, дисципліна тощо) в комітет комсомолу надходили нечасто або й зовсім не надходили. Керівник прес-центру комітету комсомолу університету закликав “звернути серйозну увагу на моральне обличчя студентів”, критикував комсомольців за відсутність “заходів виховного характеру до суспільно пасивних осіб”.⁹²

Прикладом є випадок зі студенткою 4 курсу геологічного факультету, яку в 1986 році за перебування в громадському місці в нетверезому стані виселили з гуртожитку і виключили з університету, але при цьому залишили комсомолкою і не призначили жодного стягнення⁹³. Із ВЛКСМ студентку

---

⁸⁹ Табачник Д. Давайте будемо принциповими. *Київський університет*. 1984. 27 січня, №4 (1684). С. 2.

⁹⁰ Там само.

⁹¹ Юрчак А. Это было навсегда, пока не кончилось. — С. 57.

⁹² Пузир Т. Твоє слово, комсомол. *Київський університет*. 1985. 13 грудня, №40 (1757). С. 2.

⁹³ Черницька О. Гіркий урок. *Київський університет*. 1986. 10 січня, №1 (1760). С. 3.

виключили лише після статті⁹⁴ в університетській газеті. До того ж, згодом з'ясувалося, що в попередні роки комсомольці ховали її від викладачів у гуртожитку під час чергування, коли дівчина була в нетверезому стані.⁹⁵ На нашу думку, це підтверджує тезу Олексія Юрчака про те, що членство в комсомолі для самих комсомольців часто не означало того, чим воно було для держави. Це було середовище «своїх», де спілкування було «важливіше і цінніше за інші відносини або успіхи в професійній сфері».⁹⁶

Того ж 1986 року кількість членів Київської міської організації комсомолу скоротилася на 11902 особи, порівняно з попереднім роком.⁹⁷ Паралельно з цим, збільшувалася кількість “антисупільних проявів” серед молоді і підлітків по всій Україні, як стверджувала офіційна комсомольська документація. За перші 9 місяців 1988 р. злочинність серед молоді зросла на 3,9%, порівняно з аналогічним періодом попереднього року. За січень-вересень 1988 р. за порушення антиалкогольного законодавства в Україні притягли до відповідальності 18.3 тис підлітків. До так званої групи ризику (проститутки, гомосексуали, споживачі наркотиків і хворі на венеричні захворювання) зараховували 53 тис. осіб, у тому числі: 2,8 – особи, які займаються проституцією, 4,1 тис – гомосексуали і 23,3 тис – венеричні хворі. У Києві фіксували велику кількість правопорушень, пов'язаних з іноземними громадянами.⁹⁸

Комсомол почав розуміти неефективність своїх методів із початком перебудови. Із 1986 р. у комсомольській пресі значно побільшало статей із закликами до зміни підходів у комсомольській роботі. “Київський

---

⁹⁴ Там само.

⁹⁵ Черницька О. Випадок чи позиція. *Київський університет*. 1986. 11 квітня, №13 (1772). С. 3.

⁹⁶ Юрчак А. Это было навсегда, пока не кончилось. — С. 297.

⁹⁷ ЦДАГО України. Ф. 7. Оп. 18. Спр. 1976 («Прилож. №2 к прот. №Б-1/3 от 30.03.1987 г. О составе ЛКСМ Украины и приеме в комсомол в 1986 году»).

⁹⁸ ЦДАГО України. Ф. 7. Оп. 18. Спр. 2075 («Прилож/ к прот/ №С-29/5 от 5/12/1988 г. О состоянии антиобщественных проявлений в молодежной и подростковой среде Украинской ССР»).

університет” критикував численні громадські формування і комісії, яким раніше було передано багато функцій, через що комсомол втрачав контроль над молоддю. Того ж року, комсомольська організація КДУ добилася їхньої ліквідації. Також газета писала про велику кількість завдань комсомолу, через що його робота ставала «формальною», бо її виконання було нереальним. З’являються заклики звільнити частину активістів від численних громадських навантажень, “чіткіше визначати обов’язки й міру відповідальності”.⁹⁹ Ці проблеми підтвердило анкетування на факультеті журналістики, яке показало, що комсомольці втрачають зацікавленість до комсомольської роботи, а заплановані заходи часто не відбуваються.¹⁰⁰

Також, видання критикувало ідеологічний сектор комсомольської організації за те, що його робота “звелася до збору списків, різних даних та передплати періодики”.¹⁰¹ Восени 1987 р. газета опублікувала критичну статтю¹⁰², де називала роботу ідеологічного відділу комітету комсомолу університету неефективною, наголосила на незадовільній роботі з «перебудови» політичного інформування, несистемності в роботі політичних дискусійних клубів, невиконанні рішень щодо активізації спортивно-масової роботи та поганій роботі в гуртожитках.¹⁰³ У жовтні-листопаді 1987 року комсомольський прожектор КДУ провів рейд, який виявив, що багато студентів вважає, що “поєднувати навчання з політклубами дуже “втомливо”.¹⁰⁴

---

⁹⁹ Герасимчук Л. Менше опіки, більше самостійності. *Київський університет*. 1986. 23 травня, №18 (1777). С. 2.

¹⁰⁰ Ганиш Е. Питання цікавили кожного. *Київський університет*. 1986. 21 листопада, №34 (1794). С. 1.

¹⁰¹ Мельник Л. Слово за групою. *Київський університет*. 1987. 18 грудня, №25 (1798).

¹⁰² Б. а. Інформація про роботу комітету комсомолу університету по виконанню рішень ХХХІХ звітно-виборної комсомольської конференції КДУ. *Київський університет*. 1987. 2 жовтня, №27 (1800). С. 2.

¹⁰³ Там само.

¹⁰⁴ Штаб «КП» університету. Усі «за». А хто виконавці? *Київський університет*. 1988. 15 січня, №2 (1814). С. 2.

Того ж року професор філологічного факультету М. Дубина визнав, що пасивними і байдужими студентів зробила сама система, яка позбавляла їх умов, “у яких студент мусив би стати активним учасником робочого процесу. Нам увесь час здавалося, що він – це та сировина, з якої маємо виліпити ідеального фахівця і порядну людину... Ми боялися самостійності студента”.¹⁰⁵

Усі вищезазначені фактори призвели до того, що, попри зростання кількості студентів-комуністів у 1986-1987 рр., кількість молодих комуністів у виборних комсомольських і профспілкових органах зменшилася на 15%.¹⁰⁶ Тобто молодь уникала активної залученості в роботу таких органів і обмежувалася лише формальним членством у комсомолі.

Отже, комсомол стрімко втрачав вплив на молодь. Іноді з інструменту контролю він перетворювався на сліпу зону чи середовище, в якому молодь могла відчувати те, що Олексій Юрчак називає «вненаходимость».¹⁰⁷ Після проголошення перебудови комсомольські лідери почали усвідомлювати проблему, в молодіжній пресі з'являлася критика старих методів комсомольської роботи.

2.2 Виховання працею

Одним із ключових елементів навчально-виховного процесу в СРСР було трудове виховання. Леонід Брежнєв наголошував, що “радянське суспільство – це суспільство людей праці”.¹⁰⁸ Під час свого виступу на ХІХ з’їзді ВЛКСМ у травні 1982 р. він сказав, що “вчитися в сучасних умовах означає не лише оволодівати знаннями, а й учитися чесної праці, вміння бачити життя з усіма його складностями з позицій радянського патріотизму і

---

¹⁰⁵ Дубина М. Студент – пасив чи актив перебудови? *Київський університет*. 1987. 15 травня, №18 (1791). С. 3.

¹⁰⁶ Б. а. Екзамен на зрілість і бойовитість. *Київський університет*. 1988. 5 лютого, №5 (1817). С. 3.

¹⁰⁷ Юрчак А. Это было навсегда, пока не кончилось. — С. 297.

¹⁰⁸ Барась М. Земне тяжіння. *Молодь України*. 1981. 25 червня, №121 (14207). С. 2.

комуністичної переконаності”.¹⁰⁹ У своїй доповіді на XXVI з’їзді Компартії України в лютому 1981 р. перший секретар ЦК КПУ Володимир Щербицький зазначав, що школа “покликана наполегливіше формувати у молодих людей міцні ідейні переконання, активну життєву позицію, прищеплювати їм органічну потребу в суспільно корисній праці”.¹¹⁰

Газета “Київський університет” писала, що високоморальну людину можна виховати лише через щоденне включення “в практику комуністичного будівництва”¹¹¹. Посилаючись на книгу Брежнєва “Спогади”, де була зображена “робоча людина”, видання наголошувало, що “все, створене людством, створене робітничими руками”¹¹². Також, у приклад молоді ставили стахановські традиції довоєнних п’ятирічок. Тож можемо зробити висновок, що праця була не просто важливою, а головною ланкою в системі виховання молоді.

Соціалістичні зобов’язання КДУ на 1980 рік містили пункти про надання конкретної допомоги підприємствам і установам Подільського району м. Києва та підшефним районам області в проведенні ідейно-виховної роботи. Університет зобов’язувався “втілювати в життя комплексний план комуністичного виховання студентів, удосконалювати всі форми громадсько-політичної та навчально-виробничої практики студентів”¹¹³. До участі в третьому трудовому семестрі (літній семестр, під час якого студентів залучали до праці) планувалося залучити не менше 1400 студентів, “звернувши особливу увагу на забезпечення високої ідейної та професійної підготовки” студентів, яких залучали до обслуговування Олімпійських ігор у Києві. Із 1200

---

¹⁰⁹ Діденко М. Молодь повинна постійно вчитися. *Київський університет*. 1982. 10 червня, №22 (1619). С. 2.

¹¹⁰ Звіт центрального комітету Компартії України XXVI з’їздові Комуністичної партії України. *Молодь України*. 1981, 11 лютого, №29 (14115). С. 2.

¹¹¹ Мельниченко О. Підручник життя радянської молоді. *Київський університет*. 1981. 28 грудня, № 40 (1597). С. 1.

¹¹² Там само.

¹¹³ Б. а. Соціалістичні зобов’язання Київського ордену Леніна державного університету ім. Т.Г. Шевченка на 1980 рік. *Київський університет*. 1980. 28 січня, № 3(1522). С. 1.

таких студентів КДУ було 300 гідів-перекладачів, 50 екскурсоводів і 900 осіб обслуговуючого персоналу.¹¹⁴

Окремою формою залучення студентів до роботи були так звані будзагони, історія яких у традиційному розумінні, як зазначає Мілена Веремєєва,¹¹⁵ почалася в 1950-х рр. із роботи студентів на розробці цілини. Пізніше студентів залучали і до іншої оплачуваної роботи. За літо 1980 року 6 факультетських будзагонів КДУ освоїли 270 тисяч карбованців капіталовкладень. Загалом, за одинадцять п'ятирічку (1981 – 1985 рр.) студентські будівельні загони університету «освоїли» близько 17 мільйонів карбованців.¹¹⁶ Зокрема, вони будували лікарню в Печерському районі, будзагін “Квант” фізичного факультету брав участь у спорудженні Музею Великої Вітчизняної війни, де вклав плиткою 2000 кв м підлоги і за 3 дні роботи перерахував у фонд міста Гагаріна (В'єтнам) 410 карбованців. Такі акції були частиною політики солідарності із країнами, “що борються проти імперіалістичної агресії”. Також молодь працювала на тепловій електростанції, зводила корпуси дослідно-експериментального заводу ім Є. О. Патона та ремонтувала гуртожитки університету.¹¹⁷

Регулярними були суботники, які преса називала “святом праці”.¹¹⁸ Студентів КДУ, зокрема, залучали до робіт в парку імені Шевченка, в університетському ботанічному саду, до благоустрою студмістечка, на будівництві Центрального стадіону, мельзаводу та музею імені Леніна. 14 кві 1980 2 ст “Позивні “червоної суботи” Наприклад, на суботнику 21 квітня 1984 року працювали 19200 студентів, викладачів та співробітників КДУ, з яких 200

---

¹¹⁴ Там само.

¹¹⁵ Веремєєва М. Перші студентські будівельні загони в повсякденному житті українських студентів. *Схід*. 2018. №6. С. 5.

¹¹⁶ Б.а. Людина і її діло. *Київський університет*. 1985. 20 грудня, №41 (1758). С. 3.

¹¹⁷ Б. а. Ударні справи будзагонівців. *Київський університет*. 1980. 15 вересня, №24 (1543). С. 2.

¹¹⁸ Костюченко П. Ми готові. *Київський університет*. 1984. 20 квітня, №15 (1695). С. 1.

студентів вирили 400 метрів траншеї для телефонної лінії на вулиці Кіровоградській.¹¹⁹

Також, молодь залучали до важкої фізичної праці в сільському господарстві. У 1980-х рр. студентство КДУ працювало, здебільшого, в колгоспах і радгоспах Житомирської області. Описуючи таку роботу в селі Мінійки Коростишівського району, “Київський університет” зазначав, що студенти “приходять вечеряти – стомлені, мовчазні”.¹²⁰ Це можна пояснити нормами виробітку, які ставили перед молодими людьми, котрі не завжди мали досвід такої роботи. Приміром, улітку 1981 року студенти 2 і 3 курсу історичного факультету, працюючи в Бердичівському районі Житомирщини, за день мали зібрати 20 кг хмелю (доволі легкої культури). “Норма здавалася недосяжною”, – пише газета. Загалом того літа студенти-історики двох курсів зібрали понад 8400 кг хмелю і 400 тонн картоплі.¹²¹ Через 3 роки плани вже були меншими – 16 кг хмелю на людину. Лише студенти-географи перевиконували їх, збираючи по 20-24 кг.¹²² Із цього випливає, що студенти дедалі частіше не виконували поставлені плани.

В університеті діяли також інтернаціональні будзагони. Наприклад, у 1983 році в них працювали 48 іноземних студентів із В’єтнаму, Куби, Мадагаскару, Аргентини, Колумбії та Ефіопії. У 1984-му р. до таких загонів записалися 45 нікарагуанців, які “вирішили працювати безплатно, без вихідних, а всі зароблені кошти перерахувати у фонд своєї країни”.¹²³ Такі акції мали на меті, зокрема, показати радянським студентам приклад безкорисної праці заради великої мети, в яку радянська молодь уже

---

¹¹⁹ Юрчишин М. 400 метрів... доброї справи. *Київський університет*. 1984. 20 квітня, №15 (1695). С. 1.

¹²⁰ Кудря Л. Ентузіасти. *Київський університет*. 1982. 16 вересня, №27 (1624). С. 2.

¹²¹ Дурицька А. Працювали сумлінно. *Київський університет*. 1981. 19 жовтня, №31 (1588). С. 1.

¹²² Жуков М. Вісті з плантацій. *Київський університет*. 1984. 14 вересня, №24 (1704). С. 2.

¹²³ Дума І. Інтернаціональні будзагони. *Київський університет*. 1984. 30 березня, №12 (1692). С. 3.

відмовлялася вірити. Ольга Рябченко і Тетяна Малиніна, пишучи про «добровільні» пожертвування і «Дні ударної праці» будзагонів, зазначають, що «ці та інші добровільні починання студентів (але за наказом зверху) переміщувалися в площину примусових форм праці».¹²⁴

Окрім фізичної, молодь залучали також до громадської роботи. КДУ був першим університетом республіки, де створили комітет народного контролю, до якого увійшли і студенти.¹²⁵ Такі комітети перевіряли роботу різних організацій, наприклад, закладів громадського харчування, торгівлі, роботу транспорту тощо. Схожі організації діяли і в інших навчальних закладах столиці УРСР. Наприклад, у Київському педагогічному інституті ім. О. М. Горького був загін “дзержинців”, які чергували в інспекціях у справах неповнолітніх, проводили індивідуальну роботу з “важковиховуваними підлітками”, контролювали їхню поведінку у школі, на вулицях, стадіонах, кінотеатрах тощо, а також залучали до художньої самодіяльності¹²⁶. У 1980 році на основі досвіду роботи таких загонів у Києві у видавництві “Знання” вийшла книжка “Улучшение правового воспитания несовершеннолетних».¹²⁷

Також поширеними були так звані школи молодого комуніста. У 1980-му в КДУ 350 членів таких шкіл виконували партійні доручення, беручи участь в громадському житті і набуваючи в такий спосіб “ідейної переконаності, політичного загартування, трудових навичок”.¹²⁸ До подібної роботи активно залучали студентів-комсомольців, наприклад, у бюро добрих

---

¹²⁴ Рябченко О., Малиніна Т. Розділ 5 § 2. Студентські будівельні загони і (де)конструкція «радянського» // Українське суспільство в 1960-1980-х рр.: історичні нариси / О. Бажан та ін. Київ, 2022. С. 288.

¹²⁵ Б. а. Звітують дозорці. *Київський університет*. 1982. 18 січня, №2 (1599). С. 3.

¹²⁶ Ковда Г. Урочисто клянусь! *Молодь України*. 1981. 10 березня, №49 (14135). С. 2.

¹²⁷ Там само.

¹²⁸ Щетенко Л. Гартувати ідейну переконаність. *Київський університет*. 1980. 4 лютого, №4 (1523). С. 3.

послуг при агітпунктах дільниць перед і під час виборів до Верховної Ради СРСР.¹²⁹

Окремо варто виділити роботу піонервожатими. Перші курси із підготовки таких кадрів з'явилися в СРСР ще в 1920-х рр.¹³⁰ Досліджуючи постання інституту піонервожатого, Наталія Левченко зазначає, що партійні постанови того періоду «орієнтували піонерську організацію на виховну діяльність серед дітей у школі й поза нею, на боротьбу за знання, на громадсько- політичну активність і посилену практичну участь піонерів і школярів у соціалістичному будівництві».¹³¹

У 1980-х рр. із жовтня до червня в КДУ відбувалося навчання на відповідному відділенні, де студентів навчали, як проводити піонерські лінійки, писати сценарії різноманітних виховних заходів із жовтенятами, піонерами та старшими учнями. Закінчивши курс, студенти отримували посвідчення піонервожатого і направлення на роботу в піонерські табори Київської або Кримської областей.¹³² З публікацій університетської газети бачимо, що робота піонервожатими була популярною. Так відбувалося не лише через можливість провести літо біля річки чи на морі, але й через привабливість все тої ж «вненаходимисти» (за Юрчаком) – у дитячому таборі студент перебував під меншим контролем держави, і сам частково міг встановлювати правила або хоча б впливати на них.

Виховували працею і в школах, де учні також були членами будзагонів або брали участь у “трудовах десантах”.¹³³ Наприклад, хлопці із будзагону “Боець” середньої школи №57 у 1980 р. розвантажували вагони на взуттєвій

---

¹²⁹ Степанова Л. Агітація ділом. *Київський університет*. 1980. 18 лютого, №6 (1525). С. 2.

¹³⁰ Левченко Н. Підготовка організаторів дитячого руху в Україні (20–30-ті роки ХХ століття). Умань, 2016. С. 64.

¹³¹ Там само. С. 137.

¹³² Коваль Л. Ватажки піонерії. *Київський університет*. 1987. 12 червня, №22 (1795). С. 3.

¹³³ Полянська О. Будні комсомолії. *Київський університет*. 1980. 14 січня, №1 (1520). С. 2.

фабриці та працювали на будівництві музею Леніна, де видовбували цемент, який застиг через недбалість будівельників, відкидали сніг, виносили сміття та збирали металобрухт. Дівчата під час працювали в радгоспі “Русанівський” Броварського району Київщини, на іграшковій фабриці “Перемога” та розносили телеграми. Газета “Молодь України” підкреслювала, що зароблені гроші школярі добровільно передавали у Фонд миру.¹³⁴ Цей фонд був створений для допомоги країнам, які боролися проти «імперіалізму», і адміністрації закладів освіти та комсомол закликав здавати в нього зароблені гроші.

Молодіжна преса возвеличувала працю і присвячувала цій темі матеріали в кожному випуску. У газеті “Молодь України” часто виходили статті із заголовками, на кшталт, “Мій друг – завод”.¹³⁵ У січні 1980 р. популярна польська співачка Анна Герман після виступу в палаці “Україна” в коментарі з побажаннями молоді говорила, що щастя – це “коли ранок починається з думок про улюблену професію, роботу, котра чекає на тебе”.¹³⁶ Друкувалися присвячені роботі вірші, як, наприклад, “Партитура роботи”:

Сила цвіте молода
В залік сьомого поту,
Для симфонії труда –
Партитура роботи.¹³⁷

Ухиляння від роботи було кримінальним злочином (відповідну норму Кримінального кодексу УРСР скасували аж в 1992 році)¹³⁸ і піддавалося осуду, в тому числі в публікаціях молодіжних газет. Так у статті “Молоді України” “Трутні” за 1981 рік інформують про зміст постанови ЦК КПРС “Про дальше

---

¹³⁴ Пиріг І. Ми не білоручки. *Молодь України*. 1980. 30 грудня, №249 (14085). С. 2.

¹³⁵ Куплевацький О. Мій друг – завод. *Молодь України*. 1980. 19 січня, №13 (13849). С. 2.

¹³⁶ Сидоренко А. Анна Герман: зустріньте своє кохання. *Молодь України*. 1980. 16 січня, №11 (13847). С. 4.

¹³⁷ Пінь Р. Партитура роботи. *Молодь України*. 1980. 30 грудня, №249 (14085). С. 3.

¹³⁸ Про порядок застосування статті 214 Кримінального кодексу Української РСР: Постанова Президії Верховної Ради УРСР від 03.01.985 № 8250-Х. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/P858250> (дата звернення: 17.05.2024)

поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи”. Видання пише про необхідність посилення боротьби і викорінення “ворожих соціалізові потворних пережитків минулого”, зокрема “намагання урвати якнайбільше від суспільства, нічого не даючи йому”. Газета розповідає про конкретних людей – “трутнів” – із зазначенням їхніх прізвищ та ініціалів, місця проживання, які мають судимості – за “паразитичне існування”. Пояснюється, що навіть, якщо такі люди не крадуть, то вони все одно злочинці, адже “відривають” від когось продукти, не беручи участі в їхньому виробництві. Видання підкреслює, що праця є “і законним правом, і громадянським обов’язком”.¹³⁹ У такий спосіб, держава намагалася контролювати молодих людей їхніми ж руками, виховуючи ворожість до «ледарів» і створюючи умови, в яких вони би перебували під тиском не лише наділених владою інституцій, але і свого оточення.

У роки перебудови суспільний дискурс змінюється. Молодь дедалі частіше відмовляється від роботи на суботниках і місячниках, яка формально була «добровільною». У 1988 році “Київський університет” цитує студентів КДУ: “Якщо ми повинні працювати в період місячника, то ми відпрацюємо, а якщо це справа добровільна, то працювати не будемо”.¹⁴⁰ Видання наголошує, що однасторонності в цьому питанні не було навіть серед комсомольців.

Отже, праця залишалася ключовою ланкою в системі радянського виховання молоді. Водночас, апеляції до перших п’ятирічок більше не працювали, і хлопці та дівчата дедалі частіше не виконували плани фізичної роботи, через що їх були змушені зменшувати. Привабливою залишалася хіба та робота, під час якої молодь відчувала більше свободи і власної значимості.

2.3 Образ нормальних стосунків у трудовому колективі та сім’ї

---

¹³⁹ Пустовойт В. Трутні. *Молодь України*. 1981. 15 березня, №52 (14138). С. 2.

¹⁴⁰ Шутов Б. Працелюбність... за наказом? *Київський університет*. 1988. 13 травня, №18 (1830). С. 2.

Центральну роль у формуванні радянського суспільства відігравав колективізм. Юрій Каганов звертає увагу на те, що радянські ідеологи розуміли під «соціалістичним типом особистості» такий, що «вирізняється домінуванням суспільних інтересів над приватними»,¹⁴¹ колективізмом. Цією ідеєю було пронизане і навчання та побут молоді.

Пояснюючи читачам, що таке колектив, газета “Київський університет” у 1980 році цитувала словник іншомовних слів, де акцент робився на підпорядкуванні особистого спільному: “Суспільна форма об’єднання людей, що виникає на основі їх спільної праці, спільних громадських інтересів, яким підпорядковуються дії, вчинки, інтереси окремих осіб”¹⁴². Водночас, радянські колективи мали чітку ієрархічну структуру, важливу роль у якій відігравали партійні та комсомольські працівники. Наприклад, академічна група в закладі вищої освіти мала тісно співпрацювати зі своїм комсоргом, старостою, профоргом і навчально-виховною комісією. “Суспільна повноцінність” групи визначалася не лише успішністю навчання, а й так званим “моральним кліматом”, що зумовлювався спільним відпочинком, громадською роботою – “оптимальними нормами спілкування всіх членів колективу в післяробочий час”.¹⁴³

Держава намагалася замінити молодій людині родину. Хороша академічна група мала стати “дружною студентською сім’єю”. Газета характеризувала її так: “серйозна, ділова, принципова, загалом – весела, хоч хвилини дозвілля випадають дуже рідко”¹⁴⁴. Студентів закликали бути непримиренними до будь-яких проявів недисциплінованості, мати “бойовий” характер, прививали відчуття обов’язку перед колективом, не виконавши який

---

¹⁴¹ Каганов Ю. Конструювання «радянської людини» (1953–1991). — С. 13.

¹⁴² Харченко О. Щоб спілкування не було розкішно. *Київський університет*. 1980. 26 травня, №18 (1537). С. 2.

¹⁴³ Там само.

¹⁴⁴ Там само.

повною мірою, людина мала відчувати сором.¹⁴⁵ Дружний колектив асоціювався з ініціативністю та активністю всіх або більшості його членів, котрих було легко організувати і підпорядкувати спільній справі. Комсоргом мав бути “лідер, авторитет”.¹⁴⁶ Ганебним вважалося “спокійно відсиджуватися в “пасиві””.¹⁴⁷ У приклад ставили молодих людей, “яких прийнято називати непосидючими і невгамовними, яким сумно, коли навколо них заводиться тихеньке “болотце”. Вважалося, що бездарних, нецікавих людей не існує. Завданням хорошого колективу було “підібрати до кожного свій ключик, розворушити, не давати спокою”.¹⁴⁸

Неможливість створення такого колективу пояснювали відсутністю цікавої спільної справи, яка могла б об’єднати, тобто “здружити” молодих людей. В інтерв’ю університетській газеті КДУ завідувачка кафедри соціальної психології говорила, що “якби студенти ще з першого курсу знали, де працюватимуть після університету, скільки б проблем вирішилось відразу... Як би це допомогло зміцнити дружні стосунки!”¹⁴⁹ Такий висновок вона робила з досвіду спостереження за студентами третіх курсів, які переходили до навчання на вужчих спеціалізаціях і потрапляли у вужче коло одностудентів. Водночас найважливішим засобом формування дружного колективу вона визначала спільну працю, адже в навчанні “виявляються не всі якості людини”.¹⁵⁰

Разом з тим, коли дружба молодих людей ставала вищою за спільну справу, її засуджували. Вважалося неприпустимим, наприклад, «ліберальне»

---

¹⁴⁵ Антонішин С. Принциповість. *Київський університет*. 1980. 19 травня, №17 (1536). С. 3.

¹⁴⁶ Мішинова Г. Якщо в справу вкласти душу. *Київський університет*. 1981. 18 травня, №18 (1575). С. 1.

¹⁴⁷ Яценко Н. У середнячках найспокійніше. *Київський університет*. 1980. 26 травня, №18 (1537). С. 2.

¹⁴⁸ Науменко О. Народження колективу. *Київський університет*. 1980. 15 вересня, №24 (1543). С. 2.

¹⁴⁹ Там само.

¹⁵⁰ Б. а. Дружити – не дружити. *Київський університет*. 1984. 13 квітня, №14 (1694). С. 3.

ставлення комсомольців, які не виконують комсомольських доручень і “”прагнуть “витягти” одне одного за будь-яку ціну”.¹⁵¹ Таку поведінку критикували за «байдужість» і «формалізм», що вели до «безвідповідальності» і «лицемірства», наслідком яких ставало “подвійне існування – “для себе” і “для інших””.¹⁵² Поганою була та група, яка захищала неуспішних студентів, брала “на поруки двієчника”.¹⁵³ Тобто ми бачимо, що, прищеплюючи молоді цінність дружби, держава вважала корисною не всю дружбу. Якщо інтереси друзів не ґрунтувалися на державних, то така дружба була шкідливою.

Запорукою «справжньої дружби» між окремими людьми і єдності колективу загалом вважали високу мету, “відстоювання справедливості, гуманних ідеалів”. Молодь повинна була постійно перебувати у стані внутрішньої та зовнішньої боротьби. Матеріальна забезпеченість цьому не сприяла, адже ставала “причиною внутрішньої загальмованості, самозаспокоєння”, породжувала “духовну пересиченість”. “Київський університет” критикував стосунки за формулою “ти мені – я тобі”, ставлячи в приклад молодь, яка шукає не “потрібних людей”, а “незбитих доріг, екстремальних умов, де можна випробувати свій характер і найкращого друга”.¹⁵⁴

Таку філософію популяризувала і радянська масова культура у 1980-х рр. У рубриці “Кіномозаїка” газета “Молодь України” публікувала рецензії на фільми, в яких зображалися взірцеві колективи. Приклад – стрічка “Територія” (режисер Олександр Сурін, 1978 р.) про геологів, які працюють у важких кліматичних умовах Сибіру: “Як і скрізь, бувають у них конфлікти... Однак

---

¹⁵¹ Табачник Д. Давайте будемо принциповими. *Київський університет*. 1984. 27 січня, №4 (1684). С. 2.

¹⁵² Хмельницький В. Ні, не байдужість! *Київський університет*. 1984. 23 березня, №11 (1691). С. 3.

¹⁵³ Бородюк Н. Контроль і гласність. *Київський університет*. 1984. 17 лютого, №7 (1687). С. 2.

¹⁵⁴ Півторак Н. Скажи, хто твій друг... *Київський університет*. 1984. 30 березня, №12 (1692). С. 2.

бажання досягти жаданого підпорядковують цих людей і дріб'язкові чвари поступаються місцем тому великому й вагомому, до чого вони прагнуть”.¹⁵⁵

Романтизація професії геолога, як і географа, була зумовлена і економічною доцільністю в СРСР, левова частина доходу якого припадала на продаж вуглеводнів, і витривалістю та невибагливістю, якою мали бути наділені люди, що обрали цей фах. Батьків закликали не вирощувати дітей “у теплицях”, привчати їх до важких умов роботи і побуту, не полегшувати їхнє життя своїми грішми і турботою: “Нехай ростуть вони на свіжому повітрі, хай знають зливу й вітер”.¹⁵⁶

Також, молодіжна преса і система освіти звертали увагу на образ «правильної» молоді сім'ї. Газети присвячували цьому окремі рубрики, де часто публікували інтерв'ю з психологами та юристами. Виховна робота закладів освіти також включала цей аспект. У 1985 році, професор радіофізичного факультету КДУ Юрій Карханін підготував зміни до розділу “Ідейно-виховна робота, освіта, наука і культура” проєкту нової редакції Програми КПРС. У параграфі 2 “У галузі народної освіти” після слів “Школа покликана прищеплювати учням почуття любові до Батьківщини, поваги до старших, батьків і вчителів” він пропонував додати “готувати до сімейного життя”.¹⁵⁷ Це було зумовлено великою кількістю розлучень серед молоді у 1980-х рр. Наприклад, у Подільському районі Києва щороку розпадалося понад 60 сімей, і понад половина з них – молоді. Причинами були дуже ранні шлюби, гендерна нерівність суспільства, яке усі побутові турботи покладало “на плечі жінки”, його архаїчність, яка дозволяла надмірне втручання батьків у життя молодих родин, “прорахунки в статевому вихованні молоді”. Ранні шлюби серед молоді в УРСР, як пише Ю. Тищенко, укладали, здебільшого,

---

¹⁵⁵ Б. а. Посіємо для внуків. *Молодь України*. 1980. 5 січня, №3 (13839). С. 4.

¹⁵⁶ Бібік. С. Не вирощуйте дітей у теплицях. *Київський університет*. 1984. 20 квітня, №15 (1695). С. 4.

¹⁵⁷ Карханін Ю. Комунисти пропонують. *Київський університет*. 1985. 13 грудня, №40 (1757). С. 1.

через незаплановану вагітність.¹⁵⁸

Також, молоді люди були неготовими до появи дитини. Та найбільше розлучень – понад 90% – траплялося через пияцтво. Народні суди намагалися зберегти сім'ї. Якщо причиною розлучення було пияцтво – алкоголіків направляли на лікування в наркологічні кабінети (інколи частково позбавляючи дієздатності), а також повідомляли про це на місце роботи, намагаючись вплинути шляхом суспільного осуду.¹⁵⁹

Підсумовуючи, зазначимо, що дружба молодих людей повинна була триматися на спільній меті, яка виключала інтереси тих, кого держава трактувала як друзів. Це призводило до парадоксу: коли дружба ставала цінністю сама собі, без спущеної згори мети – вона автоматично ставала шкідливою. Молодь створювала сім'ї, але через відсутність сексуальної освіти, алкоголізм та інші причини ці сім'ї були крихкими.

2.4 Публічний осуд як інструмент впливу на молодь

Важливим інструментом впливу на молодь в СРСР був публічний осуд. У статті “Молоді України” “Що скажуть люди?” за 1981 рік ідеться про те, що важливість громадської думки є частиною українських народних традицій, а страх перед думкою інших – критичною самооцінкою і турботою про суспільство, “камертоном совісті”. Автор пише: “...перестав запитувати себе “що скажуть люди” – і повело манівцями”. Прогульники, п'яниці, дармоїди вважалися людьми, які, насамперед, байдужі до громадського осуду. Молодь мала жити так, щоб за неї “не було соромно”.¹⁶⁰ Водночас, юнаків і дівчат заохочували не бути “байдужими свідками”, коли йшлося про негідні з точки

---

¹⁵⁸ Тищенко Ю. Сім'я в радянській Україні у 1970-х – на початку 1980-х років: погляд із сьогодення. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2017. Вип. 48. С. 198.

¹⁵⁹ Крехович Н. Коли розлучаються двоє. *Молодь України*. 1985. 6 січня, №4 (15087). С. 4.

¹⁶⁰ Кривенко Г. Що скажуть люди? *Молодь України*. 1981. 20 травня, №96 (14182). С. 2.

зору комуністичної моралі вчинки інших. Наприклад, вистава “Шрами” (автор і режисер Євген Шабан, 1977 р.) в Київському театрі юного глядача вчила “ненавидіти зло”, будучи “уважними до людей”. У злочині, який за сюжетом вчинили старшокласники, звинувачували також тих, хто вчасно не звернув увагу на їхню поведінку.¹⁶¹ Тобто ,осуд інших трактувався як природня чеснота людини і запорака порядку в соціумі.

У КДУ на неуспішних студентів із поганою дисципліною впливали “гласно”, зокрема, за допомогою “блискавок”, спеціальних випусків “Комсомольського прожектора” після рейдів-перевірок, а також практикували “дошку ганьби”, на якій вивішували фотографії “ледацюг”.¹⁶² Також у приміщеннях університету відводили спеціальні місця для стендів успішності, на яких щодня повідомляли кількість пропущених годин без поважних причин по групах із зазначенням прізвищ прогульників, кураторів груп, їхніх старост, комсоргів, парторгів і профоргів.¹⁶³ У 1982 році комсомолец А. Беломесяцев закликав частіше “практикувати обговорення двієчників та прогульників в комсомольських організаціях” і писати листи батькам.¹⁶⁴

Університетська газета також публікувала матеріали з осудом конкретних студентів. Наприклад, у статті про комсомольські збори, присвячені підсумкам зимової сесії в 1980-му р., одну зі студенток хімічного факультету критикували за дві “двійки” – з історії КПРС та кристалохімії, а іншу за “незарах” з іноземної мови. На комсомольських зборах одній із них оголосили сувору догану із занесенням в особову картку і підтримали рішення групи просити деканат відрахувати її з університету, “якщо не складе заборгованості до визначеного строку”. Попри те, що на момент підготовки

---

¹⁶¹ Бородюк Н. Актуальна тема. *Київський університет*. 1980. 18 лютого, №6 (1525). С. 4.

¹⁶² Беломесяцев А. Основа діяльності – неформальність. *Київський університет*. 1982. 29 березня, №11 (1608). С. 2.

¹⁶³ Бородюк Н. Контроль і гласність. *Київський університет*. 1984. 17 лютого, №7 (1687). С. 3.

¹⁶⁴ Беломесяцев А. Основа діяльності – неформальність. *Київський університет*. 1982. 29 березня, №11 (1608). С. 2.

матеріалу, дівчина склала заборгованості, – його все одно опублікували.¹⁶⁵ Отже, ціль цієї публікації була не у вирішенні конкретної проблеми, а в приверненні до неї уваги.

В іншому випадку видання критикувало аспіранта, який відмовився повторно бути секретарем комсомольської організації «через зайнятість». Заступник секретаря партійного бюро біофаку назвав такий вчинок комуніста «дуже некоректним», зазначивши, що “на першому місці в нього особисте”. У приклад автор статті поставив іншого комуніста, для якого “особисте так переплелось з громадським, що й не помітиш, де закінчується одне й починається інше”.¹⁶⁶ Водночас, траплялися поодинокі заклики в необхідності безкомпромісної товаристської критики без принижень.¹⁶⁷ Це може свідчити про те, що хлопці і дівчата відмовлялася критикувати одне одного у нав'язаний державою спосіб і розуміли, що мають далі якось взаємодіяти з тими, кого критикують.

Аналізуючи випадки регулярного публічного осуду порушників навчальної дисципліни, можемо виснувати, що проблема не вирішувалася. Особливо гострою вона була на геологічному факультеті, де у 1981-1982 навчальному році студенти пропустили близько 10000 лекційних годин. Критикували і прогульників, і тих, які “байдуже спостерігають, як їх товариші без поважних причин пропускають лекції, ніби “соромляться” їм про це відверто сказати”.¹⁶⁸ Не допомагали “ні зняті з прогульників стипендії, ні листи батькам, ні комсомольські стягнення”. Проректор КДУ Ярослав Калакура у 1983 році визнавав неефективність згаданих заходів і зазначав, що

---

¹⁶⁵ Антонішин С. Людина гартується у колективі. *Київський університет*. 1980. 14 квітня, №13 (1532). С. 4.

¹⁶⁶ Турчин Г. У полоні особистих інтересів. *Київський університет*. 1984. 21 грудня, №37 (1717). С. 2.

¹⁶⁷ Табачник Д. Давайте будемо принциповими. *Київський університет*. 1984. 27 січня, №4 (1684). С. 2.

¹⁶⁸ Павловець І. Відповідає кожен. *Київський університет*. 1983. 9 грудня, №38 (1677). С. 2.

“слід, насамперед, шукати індивідуальних форм роботи з кожним студентом”.¹⁶⁹

Однак система і далі працювала старими методами. У наступні роки університетська газета продовжувала публікувати матеріали з публічним осудом прогульників. Разом із тим помітним стає зменшення страху студентів перед такими публікаціями і готовність захищати свої права. Зокрема, у відповідь на критику за запізнення вони звертали увагу на недотримання графіка руху автобуса №38, який курсував між студмістечком і головним корпусом КДУ.¹⁷⁰ Також наведемо приклад статті за результатами рейдової перевірки геологічного та географічного факультетів у 1984 році:

До корпусу входить другокурсниця геологічного факультету Світлана Литовченко. Вона поспішає і бесіда з журналістами не входить до її планів, але...
-Чому запізнюємося? Спимо?
-Так, люблю поспати, – одержуємо напрочуд конкретну відповідь.¹⁷¹

Матеріал змусив реагувати адміністрацію, але не вплинув на дисципліну студентів. Протягом наступного місяця деканат і “Комсомольський прожектор” провели ще шість рейдів, після яких декан звітував, що за систематичні прогули одного студента позбавили стипендії, вісьмом оголосили догани, двом – суворі догани з попередженням, а також оновили стенд із показниками пропусків.¹⁷²

Окрім незадовільного навчання, студентів публічно критикували і за неналежну організацію дозвілля та побуту, наприклад, за неявку на спортивні змагання, замість яких хлопці та дівчата пішли масові гуляння, які одночасно

---

¹⁶⁹ Бажал І. Навчальну дисципліну – на рівень нових вимог. *Київський університет*. 1983. 13 травня, №19 (1658). С. 2.

¹⁷⁰ Петруня Ю. Годі спати! *Київський університет*. 1981. 21 грудня, №39 (1596). С. 3.

¹⁷¹ Б. а. Після дзвоника в понеділок. *Київський університет*. 1984. 24 лютого, №8 (1688). С. 2.

¹⁷² Юрківський В. Після дзвоника в понеділок. *Київський університет*. 1984. 30 березня, №12 (1692). С. 3.

відбувалися на території ВДНГ у лютому 1984 року.¹⁷³ Навесні того ж року журналісти відвідали гуртожиток №6, після чого засудили студентів, які не мають перепусток, а також мешканців кількох кімнат за відсутність чистоти і порядку: “кімната нагадувала арену після успішного виступу тореадора”, “хлопці неабиякі, а тому про чистоту їм дбати ніколи”. Прізвища студентів були названі.¹⁷⁴

Серйознішим проступкам “Київський університет” присвячував по кілька статей, закликаючи читачів приєднуватися до осуду і надсилати свої листи до редакції. У 1986 році газета написала про студентку 4 курсу геологічного факультету, цитуючи міліцейський протокол: “...у п’яному вигляді знаходилася на території ВДНГ. Лежала (!) біля павільйону “Металургія”, чим принижувала людську гідність і громадську моральність”.¹⁷⁵ У першій статті кореспондентка намагалася викликати осуд однокурсників, але вони заступилися за подругу і відмовилися критикувати її, бо не вважали вживання алкоголю чимось надзвичайним. Сама студентка ініціативно дала коментарі виданню, спробувавши виправдатися, тобто намагалася обернути суспільну думку на свою користь, використовуючи задіяні проти неї інструменти. У другій статті опублікували листи читачів. Деканат факультету зазначав, що кореспондентка поставилася до порушниці поблажливо. Містилася критика групи і викладачів за те, що не проводили виховної роботи зі студенткою. Проте викладачка кафедри корисних копалин написала, що “доросла людина сама має відповідати за себе”.¹⁷⁶

Були й інші публікації, в яких ефективність публічного осуду ставили під сумнів, зазначаючи, що моральність поведінки “виявляється не під тиском

---

¹⁷³ Пашинський В. Спартакіада чи масниця? *Київський університет*. 1984. 24 лютого, №9 (1689). С. 4.

¹⁷⁴ Бондар О. Такі “сучасні” жінки? *Київський університет*. 1984. 6 квітня, №13 (1693). С. 3.

¹⁷⁵ Черницька О. Гіркий урок. *Київський університет*. 1986. 10 січня, №1 (1760). С. 3.

¹⁷⁶ Черницька О. Випадок чи позиція. *Київський університет*. 1986. 11 квітня, №13 (1772). С. 3.

суспільної думки, не зовнішньою вимогою додержувати моральних норм, а й внутрішньою потребою виразити в поведінці свою людяність, свою внутрішню духовну свободу”.¹⁷⁷

***

Отже, контролюючи молодь у Києві в 1980-х рр., держава і далі намагалася активно використовувати комсомол, залучення до праці, колективізм і публічний осуд. Проте комсомольські організації втрачали вплив, їхні члени ставилися до своїх обов'язків несерйозно, діяльність комсомолу була формальною, а його чисельність скорочувалася. Трудові норми будзагонів знижувалися, молодь почала відмовлятися від формально добровільних трудових обов'язків. Особливо з початком Перебудови міжлюдські відносини брали гору над колективізмом, молоді люди захищали одне одного від системи, використовуючи її ж інструменти. Молоді сім'ї створювалися, але дедалі частіше розпадалися, зокрема, через поширення алкоголізму і нав'язану державою мораль, яка не передбачала статевого виховання і стигматизувала секс поза шлюбом. Хлопці і дівчата дедалі менше реагували на публічний осуд, ігноруючи суспільну думку.

---

¹⁷⁷ Вострова Г. Духовний світ особи. *Київський університет*. 1983. 17 червня, № 24 (1663). С. 3.

РОЗДІЛ 3. ПОБУТ І ДОЗВІЛЛЯ

У цьому розділі ми ближче розглянемо інструменти контролю, які держава намагалася застосовувати в повсякденному житті молоді – в гуртожитках, під час дозвілля, контролюючи зовнішній вигляд молоді та борючися з її шкідливими звичками. Спробуємо зрозуміти ефективність цього контролю та зміни, яких він зазнав із початком Перебудови.

3.1 Студентські гуртожитки

Студентські гуртожитки Києва були не лише місцем проживання, але і виховної роботи, яку газета “Київський університет” називала одним із “необхідних факторів формування почуття колективізму в побуті, засвоєння норм соціалістичного співжиття”.¹⁷⁸ Також тут мали прищеплювати “бережливе ставлення до соціалістичного майна, патріотизм”.¹⁷⁹ Леонід Брежнев наголошував, що поза увагою партії не повинне залишатися жодне принципове питання роботи закладів вищої освіти. Такими питаннями були, насамперед, зміст навчальної роботи, дозвілля студентів, організація наукових досліджень, громадська робота і спорт. “Комуністам вузів до всього повинно бути діло. Дрібниць у виховній роботі не буває і бути не може”, – говорив Брежнев¹⁸⁰.

Гуртожитки визнавалися специфічною ділянкою виховної роботи, де “знайдено багато ефективних форм впливу на молодь”. У 1986 р. вийшла постановова Ради міністрів УРСР «Про затвердження Примірного положення про гуртожитки», в якій містилися обов'язки вихователя в гуртожитках. Він повинен був, зокрема, «проводити роботу, спрямовану на виховання

---

¹⁷⁸ Мордвинцев В. Нема дрібниць у вихованні. *Київський університет*. 1980. 29 грудня, №38 (1557). С.4

¹⁷⁹ Ільєнко М. Дружною сім'єю. *Київський університет*. 1980. 29 грудня, №37 (1556). С.2.

¹⁸⁰ Мордвинцев В. Нема дрібниць у вихованні. *Київський університет*. 1980. 29 грудня, №38 (1557). С.4

мешканців у дусі колективізму, товариськості», а також «сприяти підвищенню загальноосвітнього рівня мешканців, впровадженню в побут радянських традицій, свят і обрядів».¹⁸¹

У вільний від навчання час для студентів, зокрема, організовували зустрічі з героями Радянського Союзу, героями соціалістичної праці, лауреатами Ленінської та державних премій, працівниками літератури і мистецтва, вченими, державними та партійними діячами. Метою участі в таких зустрічах було “підхопити естафету будівничого комунізму”, стати “соціально зрілою особою соціалістичного типу”.¹⁸²

Активно використовувалося сусідство радянських та іноземних студентів. До прикладу, у 1980 році в 7 гуртожитках студмістечка відбулася теоретична конференція, присвячена 110-річчю Леніна “Ленінські принципи зовнішньої політики і міжнародне положення СРСР”, на якій виступили студент з Афганістану Бахт Мухамед і аспірант із Сирії Мухамед Харірі.¹⁸³ У 1984-му р. в інтерклубі третього гуртожитку щомісяця відбувалися зустрічі радянських та іноземних студентів.¹⁸⁴

Аналізуючи “Положення про огляд-конкурс на кращий студентський гуртожиток” за 1980 р., можемо зробити висновок, що важливішими критеріями для перемоги в такому конкурсі було створення інструментів впливу на молодь, а не забезпечення належних умов її проживання. Так першим критерієм була організація виховної й культурно-масової роботи, широке використання таких форм як народні університети, лекторії, ленінські читання, тематичні вечори, диспути, читальні конференції. Другий критерій –

---

¹⁸¹ Про затвердження Примірного положення про гуртожитки: Постанова Ради Міністрів УРСР від 3.06.1986 №208. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208-86-%D0%BF#Text> (дата звернення 01.05.2024).

¹⁸² Мордвинцев В. Нема дрібниць у вихованні. *Київський університет*. 1980. 29 грудня, №38 (1557). С.4

¹⁸³ Приходько В. Конференція в гуртожитках. *Київський університет*. 1980. 7 квітня, №12 (1531). С.2.

¹⁸⁴ Полтавець О. Біля карти Нікарагуа. *Київський університет*. 1984. 16 березня, №10 (1690). С.3.

наявність ленінських кімнат і їхнє тематичне оформлення. Третій критерій об'єднував умови для підготовки до занять і участь мешканців гуртожитку в роботі добровільних народних дружин та оперативних комсомольських загонів. Лише після цього йшлося про “забезпечення мешканців згідно з типовими нормами культурно-побутовими приміщеннями, комунальними вигодами, твердим і м'яким інвентарем”.¹⁸⁵ Отже, пріоритетним для адміністрації була саме ідеологічна робота. Пишучи про те, що зроблено в гуртожитках для поліпшення умов побуту й відпочинку, газета зазначала, що “у студмістечку працюють 7 дискусійних клубів, створено політичний клуб”.¹⁸⁶

Такий підхід позначався на побутових умовах студентів. Протягом усього десятиліття університетська газета звертала увагу на неналежний стан гуртожитків. У 1980-му в гуртожитку №14 факультету романо-германської філології бракувало меблів.¹⁸⁷ У грудні 1982-го в 3 гуртожитках не було опалення, а ще в 6 гуртожитках у багатьох приміщеннях не були засклені вікна. Через невідремонтовані дахи в кімнатах була мокра стеля і стіни, протікали труби і крани, не було освітлення в коридорах. Окрім цього, у спорткомплексі серед зими не було скла на 200 кв м. вікон. При цьому, строки ремонтів постійно переносилися.¹⁸⁸

Згідно з Конституцією СРСР, всі громадяни мали право на житло.¹⁸⁹ Однак цю гарантію держава ніколи в повній мірі не виконала. У 1986 р. партія

---

¹⁸⁵ Профком Університету. Положення про огляд-конкурс на кращий студентський гуртожиток. *Київський університет*. 1980. 22 вересня, №25 (1544). С.2

¹⁸⁶Обуховський В. Поступ змагання. *Київський університет*. 1982. 29 березня, №11 (1606). С.1.

¹⁸⁷ Дорощев Ю. Хто винен? *Київський університет*. 1980. 22 вересня, №25 (1544). С.3.

¹⁸⁸ Соколов М. А труба тече. *Київський університет*. 1982. 10 грудня, №39 (1636). С.2.

¹⁸⁹ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 07.10.1977. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208-86-%D0%BF#Text> (дата звернення 01.05.2024).

схвалила програму «Житло 2000», яка мала забезпечити всіх житлом лише до 2000 р.

У Києві великою проблемою протягом усіх 1980-х рр. була переповненість гуртожитків. Норма площі на мешканця становила 6 кв м., але станом на 1987 рік 3500 студентів розміщувалися на 4.2 кв м. У гуртожитку №6 не було гарячої води в умивальниках, на 800 мешканців у душових було лише 16 лійок, на 100 мешканців – 2 плити.¹⁹⁰

Адміністрація не переймалася цими проблемами, очевидно вважаючи, що її основним завданням є не створення належних для життя умов, а виховання студентства. Коли журналісти “Київського університету” у 1983 р. звернули увагу завідувача гуртожитку №6 на те, що на всіх мешканців є лише 1 газова плита, і на ній працюють не всі горілки, то почули від нього: “Головне – виховати в молодій людини твердість характеру і силу волі”.¹⁹¹ Хоч видання і розкритикувало таку відповідь, – вона цілком вкладалася у тогочасний дискурс про виховання сильної молоді, яка сама повинна була вирішувати або вчитися вирішувати свої проблеми.

У 1984-му р., пишучи про неналежний стан читальних залів, спортивних і побутових кімнат, майстерень для ремонту меблів, газета поклала вину за це не на адміністрацію студмістечка, а на недостатньо наполегливу студраду, від якої залежить “який вибір зроблять студенти в цій справі: чи “дайте”, “зробіть”, “забезпечте”, чи “зробимо своїми силами”, “відремонтуємо самі”.¹⁹²

Скарги студентів не давали результату, а часом навпаки призводили до додаткової критики за невідповідність образу «зразкового радянського громадянина», в житті якого центральне місце мала посідати праця на благо держави, а не піклування про матеріальні блага. Підкреслювалося, що

---

¹⁹⁰ Ткаченко В. Де ж вихід? *Київський університет*. 1987. 27 березня, №11 (1784). С.2.

¹⁹¹ Там само.

¹⁹² Коломієць І. Голова студради – доручення відповідальне. *Київський університет*. 1984. 24 лютого, №8 (1688). С.3.

відпрацювання 2 годин на суботнику при поселенні в гуртожиток – це зовсім невелика вдячність державі за турботу, яку вона виявляє до студентів. І це при тому, що, наприклад, у 1987 році ремонтні бригади відремонтували 346 кімнат у студмістечку, тоді як самі студенти – 900.¹⁹³

Іноді критика на адресу молоді доходила до абсурду, як, приміром, за використання електроенергії “в особистих цілях”.¹⁹⁴ Після одного з рейдів студмістечком “Київський університет” писав:

Чому в нашій свідомості так легко закарбувався принцип: держава – мені? Випав цвях із шафи – бігом до завідуючого: ви винні. Стілець помалався – звинувачують адміністрацію, що погані меблі. Так і хочеться запитати: а самі ви – державі? Хіба так важко забити гвіздок, відремонтувати стільця? Не вмієш сам – звернись до товариша.¹⁹⁵

Попри те, що радянська пропаганда, а вторуючи їй і університетська газета, називали гуртожитки «другим домом», вони такими не були. Часто порушувалися базові права їхніх мешканців. Наприклад, у гуртожиток №3, за винятком суботи, не пускали навіть батьків студентів.¹⁹⁶ Під час всього досліджуваного періоду діяла практика щорічного переселення, через яку студенти не могли залишати в кімнаті речі на літо. У 1987 році студент біологічного факультету писав, що з кінця червня до початку вересня без ордера на поселення студенти “стають схожими на безтілесних створінь, що знаходяться між небом і землею”.¹⁹⁷ У відповідь на це директор студмістечка відповів, що питання не може бути вирішене позитивно і закликав ставитися до цього з розумінням.¹⁹⁸ Через 2 тижні він все-таки змінив думку і допустив

---

¹⁹³ Коломієць І. Кому жити в гуртожитку. *Київський університет*. 1988. 12 лютого, №7 (1819). С.4.

¹⁹⁴ Там само.

¹⁹⁵ Бондар О. Такі “сучасні” жінки? *Київський університет*. 1984. 6 квітня, №13 (1693). С.3.

¹⁹⁶ Зарічний Т. Чоловічий монастир. *Київський університет*. 1986. 24 жовтня, №31 (1791). С.4.

¹⁹⁷ Дубко В. Між небом і землею. *Київський університет*. 1987. 4 вересня, №24 (1797). С.2.

¹⁹⁸ Коломієць І. Гуртожиток і канікули. *Київський університет*. 1987. 18 вересня, №26 (1799). С.2.

винятки для тих мешканців, стан кімнат яких на кінець року визнавали задовільним.¹⁹⁹ Щоправда, ми не можемо стверджувати, чи було це зумовлено бажанням покращити життя студентів, а чи намаганням зекономити на будматеріалах і робочій силі, про дефіцит яких також зазначалося.²⁰⁰

Пропагуючи серед молоді збереження комуністичної власності та дисципліну, адміністрація студмістечка сама не подавала позитивного прикладу в цих питаннях. Викладачі мали відвідувати гуртожитки з метою контролю поведінки студентів, стану їхніх кімнат, приміщень спільного користування тощо. Однак такі акції носили формальний характер, «індивідуальна робота» зі студентами, якої від них вимагали, підмінялася так званим “чергуванням”, а іноді не проводилася зовсім.

Неналежним чином здійснювалися облік постачання гуртожитків меблями та іншими речами, передача та інвентаризації майна, незадовільною була організація пропускного режиму, особливо в інтернаціональних гуртожитках.²⁰¹ На початку 1984 р. групи дозорців виявили в студмістечку нестачу матеріальних цінностей на 9720 карбованців.²⁰² На кінець 1984 р. року ситуація не змінилася. Газета повідомляла, що “комісії з інвентаризації та ревізії працюють абияк”, “немає контролю за роботою кастилянш”, у кастилянш гуртожитків №9, 16, 17 виявили великі нестачі, а якість капітальних ремонтів у гуртожитках №4 і №6 визнали незадовільною²⁰³ За весь досліджуваний період видання написало лише про один відмінно

---

¹⁹⁹ Кулик Т. Що хвилює директора студмістечка? *Київський університет*. 1987. 8 травня, №17 (1790). С.4.

²⁰⁰ Там само.

²⁰¹ Єрмаков В. Перейти від слів до діла. *Київський університет*. 1982. 30 вересня, №29 (1626). С.1.

²⁰² Б. а. Відповідальність дозорців. *Київський університет*. 1984. 27 січня, №3 (1683). С.2.

²⁰³ Б.а. Студмістечку – зразковість! *Київський університет*. 1984. 14 грудня, №36 (1716). С.2.

відремонтований гуртожиток – №1 юридичного факультету, який підготували для зустрічі гостей Олімпіади-80.²⁰⁴

Наступного року, знову фіксували відсутність пропускної системи: вахтери часто спали на робочому місці чи були зовсім відсутні там, залишаючи замість себе студентів.²⁰⁵ Так само і у 1987 році рейдова бригада студентів при ранковому обході виявила відсутність вахтерів на робочих місцях у 7 гуртожитках. Того ж року в гуртожитку №5 вкрали дорогий магнітофон, а в гуртожитку №3 познімали навіть штори з вікон, що свідчить про дедалі більше погіршення дисципліни і контролю за студентами.²⁰⁶

На тлі неспроможності гарантувати нормальні умови життя студентів і їхню безпеку, адміністрації студмістечка та університету відмовляли їм і в самоврядуванні. У 1980-му р. “Київський університет” писав, що воно “ще неможливе без постійного й ефективного контролю з боку адміністрації факультетів, дирекції студмістечка та громадських організацій університету”.²⁰⁷ Після початку перебудови, газета повернулася до цієї теми, але підходи адміністрації були незмінними. У статті “Авторитет студради” за 1987 рік голова профкому студмістечка наголошував не на правах, а на обов’язках студентів: “Дехто неправильно розуміє, що самоврядування – якісь додаткові свободи, чи навіть анархія. Навпаки. У членів студентської ради подвоюється відповідальність за доручену справу”²⁰⁸. Під правами мешканців гуртожитків студради розуміли лише формальне право клопотати перед адміністрацією за поселення або виселення, надання винагороди за найкращу кімнату і право голосу при виборі завідувача гуртожитку. Водночас, треба

---

²⁰⁴ Стретович В. Чисто, затишно... *Київський університет*. 1981. 9 березня, №9 (1566). С.4.

²⁰⁵ Сірман А. Такі контрасти. *Київський університет*. 1985. 13 грудня, №9 (1757). С.2.

²⁰⁶ Рогач С. Агов, швейцаре! *Київський університет*. 1987. 2 жовтня, №27 (1800). С.2.

²⁰⁷ Ільєнко М. Дружною сім’єю. *Київський університет*. 1980. 22 грудня, №37 (1556). С.2.

²⁰⁸ Кузьмук А. Авторитет студради. *Київський університет*. 1987. 9 січня, №1 (1794). С.2.

розуміти, що цей голос завжди був у меншості і ніколи не мав вирішального значення.²⁰⁹

Тож держава розглядала гуртожитки, насамперед, як місце для дисциплінування, а не житло для студентів. Її більше турбували інструменти виховання молоді, аніж їхній побут і безпека.

3.2 Дисциплінування дозвілля

Вільний час радянської людини і, зокрема молоді, розглядався не як час, що належав лише їй, а такий, що держава мала право і повинна була регулювати. Говорячи про завдання ідейно-виховної роботи партії, Леонід Брежнев закликав “вторгатись у практичне життя, допомогти народові ясніше зрозуміти смисл цього життя і напрям його течії”.²¹⁰

У звітній доповіді ЦК ЛКСМУ ХХІV з’їзду комсомолу України в 1983 р. наголошувалося, що під час формування моральної й естетичної культури молоді “важливо продумано використовувати її вільний час”. Зайняти молодь поза навчанням і роботою мала, насамперед, самодіяльність і добровільні заняття спортом, що, однак, були такими лише формально, адже організовувалися згори. Перед комсомольцями стояло завдання “розширювати мережу самодіяльних об’єднань за інтересами, вдосконалювати форми роботи в культосвітніх установах, молодіжних гуртожитках, за місцем проживання та відпочинку”²¹¹.

У 1980-му р. КДУ брав на себе зобов’язання залучити до участі в художній самодіяльності та роботі різних гуртків і студій понад 300 осіб, підготувати 3000 спортсменів масових розрядів, 100 спортсменів 1 розряду, 20 кандидатів у майстри спорту, 4 майстри спорту, 2770 значкістів ГПО (готовий

---

²⁰⁹ Там само.

²¹⁰ Промова товариша Л.І. Брежнева. *Молодь України*. 1980. 1 квітня, №63 (13899). С.1.

²¹¹ Б. а. Як ви відпочиваєте? *Молодь України*. 1983. 19 квітня, №74 (14657). С.3.

до праці та оборони), 2000 спортивних інструкторів і 1000 суддів.²¹² Наступного року на виконання рішень XXV, XXVI з'їздів КПРС і постанови ЦК КПРС “Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи” від 1979 р. партійний комітет, ректорат, комітет ЛКСМУ, місцевком та профком університету розробили комплексний план комуністичного виховання студентів, розрахований на 5 років, який передбачав “послідовне проведення роботи з морально-естетичного виховання студентів”²¹³.

Цю роботу курували комісії з морально-естетичного виховання при партійних бюро факультетів, а при парткомі університету створили постійно діючий семінар для активу культурно-масових секторів. Особливу увагу звертали на роботу клубів за інтересами в гуртожитках, водночас визнаючи, що вони “ще не стали місцем культурного відпочинку студентів, що проживають в гуртожитках”. На одній із нарад в парткомі КДУ заступник секретаря парткому наголошував на важливості організації культурного дозвілля студентів у вихідні та святкові дні. Партком турбувало те, що відпочинок студентів зводиться до проведення танцювальних вечорів “під акомпанемент не завжди відповідної музики, естетичного оформлення”²¹⁴. Клуби гуртожитків критикували за відсутність «плановості і системності» в роботі, а також відсутність контролю з боку студентського профкому. Тож можемо припустити, що студенти дедалі менше корилися встановленим правилам дозвілля і не контролювали одні одних.²¹⁵

Великі круглі цифри, які вписували в плани залучення до самодіяльності і спорту, свідчили про важливий аспект цієї роботи – вона передбачала

---

²¹² Б. а. Соціалістичні зобов'язання Київського ордену Леніна державного університету ім. Т.Г. Шевченка на 1980 рік. *Київський університет*. 1980. 20 січня, №3 (1522). С.1.

²¹³ Безверха А. Школа естетичного виховання. *Київський університет*. 1981. 16 листопада, №34 (1591). С.1.

²¹⁴ Там само.

²¹⁵ Там само.

масовість.²¹⁶ Цим поняттям пронизані майже всі матеріали на дану тематику. Водночас, досягати бажаного результату вдавалося нечасто, або ж він був таким лише на папері. У 1981 році в 9 студіях художньої самодіяльності було зайнято лише 280 студентів КДУ із 21 тисячі. Університетська газета констатувала, що лише студентський театр і театр пантоміми “можуть похвалитися тим, що студенти приходять до них самі”.²¹⁷ Це пояснюється безініціативністю керівників студій, які були штатним працівниками університету і працювали за єдиним планом, не переймаючись інтересами молоді і не розуміючи її, бо не були в цьому зацікавлені. У 1983-му р. кафедра соціології філософського факультету провела дослідження, яке показало, що “добра половина заходів, проведених у гуртожитках, не запам’яталася студентам”.²¹⁸ Це значить, що вони були одноманітні і не привертали увагу молоді, яка дедалі більше цікавилася західною поп-культурою. До того ж якість поступалася вже згаданій масовості, адже остання була найпростіше вимірюваним показником під час звітування.

Яскравий приклад того, як, намагаючись виконати план масовості, заходи провалювали взагалі, описано в статті “Київського університету” “Лист із коментарем” за 1980-й р. Відповідальна за етико-естетичну роботу одного з факультетів студентка дала відповідальному за цю роботу на курсі 20 квитків на виставу “Шрами” Київського театру юного глядача. Вона доручила розповсюдити їх серед студентів, а виручені гроші віддати їй. Квитки ніхто не купив, бо вистава була нецікава молоді, а повернути їх було неможливо. Студент обурювався: “Навіщо “зверху” в наказовому порядку розповсюджують ці квитки?”²¹⁹ Заступник секретаря комітету комсомолу

---

²¹⁶ Дідківський В. Мета – масовість. *Київський університет*. 1983. 4 березня, №9 (1648). С.2.

²¹⁷ Січка І. Бліде обличчя клубу. *Київський університет*. 1981. 13 квітня, №14 (1571). С.3.

²¹⁸ Русін М. Художня самодіяльність. Естетичне виховання студентів. *Київський університет*. 1983. 10 червня, №23 (1571). С.3.

²¹⁹ Щербина М. Лист із коментарем. *Київський університет*. 1980. 31 березня, №11 (1530). С.2.

університету у відповідь написав, що комітет комсомолу даного факультету не провів “певної виховної та організаційної роботи щодо організації цього важливого заходу”²²⁰. Отже, комсомол не намагався робити висновків з неефективності методів виховної роботи і не вивчав реальні запити молоді, дбаючи лише про статистику відвідування вистави і покладаючись на «слухняність» студентів.²²¹

В іншому випадку, в листопаді 1984-го р., серед старшокласників і учнів профтехучилищ Києва вдалося розповсюдити квитки на виставу “Украдене щастя” в театрі імені І. Франка за участі Богдана Ступки, але спектакль були змушені зупинити через те, що “частина залу зареготала”. Сміялася саме молодь, зібрана “в наказовому порядку”²²². Ці методи знову показали неефективність. У 1988 році їх розкритикував уже завідувач кафедри квантової радіофізики радіофізичного факультету КДУ, коли в березні 1987 року його студентів зняли із занять, зібрали в колону і через чорний хід завели в Жовтневий палац, щоб заповнити гальорку.²²³

Однак від бажання забезпечити масовість не відмовлялися і в роки Перебудови. Окремої уваги заслуговує Першотравнева демонстрація в Києві 1986 року, після аварії на ЧАЕС. Газета “Молодь України” у своєму репортажі підкреслювала, що у святкових колонах було “особливо багато молоді”.²²⁴ 7 травня видання вперше повідомило про техногенну катастрофу, а поряд із цією новиною подало репортаж про 39-ту велогонку Миру, яка напередодні вперше брала старт у столиці УРСР. Тоді в місті відбувся пролог і три етапи перегонів – на Хрещатику, бульварі Лесі Українки і Дружби народів, вулиці Січневого повстання, Парковій алеї, площі Ленінського комсомолу і

---

²²⁰ Там само.

²²¹ Там само.

²²² Бокий І. Труд душі чи розвага? *Молодь України*. 1985. 3 березня, №43 (15126).

С.3

²²³ Б. а. Екзамен на зрілість і бойовитість. *Київський університет*. 1988. 5 лютого, №5 (1817). С.3.

²²⁴ Демиденко В. Першотравнева демонстрація в Києві. *Молодь України*. 1986. 2 травня, №84 (15417). С.1.

Жовтневої революції, а також інших центральних магістралях міста²²⁵. Цього разу, використовуючи масовість, пропагандисти намагалися заспокоїти молодих читачів у відсутності небезпеки.

У 1980-х рр. особливої популярності набувають дискотеки, на яких звучала західна музика включно з роком. Володимир Куделя, зазначає, що ще «з середини 1970-х рр. критика рок-музики в радянській періодиці посилилась».²²⁶ У 1980-х молодіжна преса спочатку намагалася продовжувати боротися із західною музикою, називаючи поведінку молоді на танцмайданчиках “танцювальною какофонією”, а саму музику такою, що “кухає, ухає, скрипить і рипить”.²²⁷ З появою радянських груп, які наслідували західні, критики почали зазнавати і вони. Після концерту московської групи “Аракс” у Київському Палаці спорту його розкритикували і за зовнішній вигляд артистів (“троє виконавців були у футболках, один – у кедах”),²²⁸ і за поведінку на сцені (“один з гітаристів повертається до публіки спиною, вокаліст робить карколомні стрибки, хапає мікрофон, кидає на підлогу”).²²⁹ Та очевидно, група була популярною в Києві, адже зібрала найбільший концертний майданчик, яким був Палац спорту. Досліджуючи київську рок-спільноту в роки перебудови, Володимир Куделя дійшов висновку, що “через своєрідний «культурний голод» серед молоді, концертні зали не вміщали усіх охочих”.²³⁰

Західний шоу-бізнес називали “бездоганно відлагодженим механізмом маніпуляції свідомістю та смаками широких мас”, критикували ведучих дискотек західного зразка за те, що вони “відкидають геть необхідну молоді

---

²²⁵ РАТАУ. Велогонка миру взяла старт. *Молодь України*. 1986. 7 травня, №87 (15420). С.4.

²²⁶ Куделя В. Київська рок-спільнота в роки перебудови. — С. 23.

²²⁷ Ковінька О. Танцювальна какофонія. *Молодь України*. 1980. 13 січня, №9 (13845). С.4.

²²⁸ Гаганенко Л. Музика чи галас. *Молодь України*. 1980. 9 жовтня, №194 (14030). С.4.

²²⁹ Там само.

²³⁰ Куделя В. Київська рок-спільнота в роки перебудови. — С. 23.

політичну інформацію”.²³¹ Але це не впливало на молодіжні смаки. Якщо в 1979 році у Києві було 16 дискотек, то через рік їх стало вже 33. Розуміючи, що процес неможливо зупинити, комсомол вирішив його очолити. У 1980-му р. в столиці УРСР з’явилися перші дискжокеї, яких прикріпили до міськкому комсомолу. Вони відвідували дискотеки за спеціальними путівками. Проте це були, переважно, технічні працівники, тобто люди, які добре зналися на апаратурі, але не на смаках молоді.²³² Очевидно, держава усвідомлювала цю проблему, і намагалася вирішити її на інституційному рівні. У 1985-му р. 20 ведучих дискотек випустила вже спеціально створена Школа ведучих дискотек на факультеті громадських професій КДУ. Тепер це були гуманітарії, які “несли в маси справжню культуру, виховували правильні естетичні смаки”.²³³ Катерина Диса зазначає, що, “незважаючи на проголошену гласність, протягом другої половини 1980-х рр. комсомольське керівництво продовжувало контролювати музичне життя”.²³⁴

У 1981-му р. газета “Молодь України” написала про «зразкову програму» дискотеки. Вона називалася “Фата моргана” США” і була розрахована на 25 хв. Автор позиціонував програму як “розповідь про ілюзорні права людини на Заході. Зокрема, під музику Раймонда Паулса з мюзиклу “Сестра Керрі” демонстрували альбом мексиканського фотографа Хосе Ренау зі світлинами антиурядових демонстрацій в Америці.”²³⁵ Як бачимо, використана музика не схожа на ту, за яку молодь була готова платити гроші, наприклад, на популярних концертах.

---

²³¹ Лепша І. Дискотека на шляхах становлення. *Молодь України*. 1980. 27 січня, №19 (13855). С. 3.

²³² Там само.

²³³ Музичук О. Школа ведучих дискотек. *Київський університет*. 1986. 10 січня, №1 (1760). С. 4.

²³⁴ Диса К. «Сьогодні в клубі будуть танці».

²³⁵ Терпиловський Ф. Не лише танці. *Молодь України*. 21 липня, 1981. №138 (14224). С. 2.

Юнаки і дівчата дедалі частіше віддавали перевагу зарубіжним виконавцям, але комсомол вважав, що проблема не в якості радянської музики, а в недостатній її пропаганді. Ще з 1979 р. в “Укрконцерті” запровадили обмеження на виконання власної продукції ансамблями, бо вони були “не в змозі протистояти впливу естетично чужої музики”. Натомість, держава не знала, чим заповнити створений музичний вакуум. Учасники засідання Ради по роботі з творчою молоддю при ЦК ЛКСМУ в 1980-му р. скаржилися, що в музпрограмах телебачення серед 40 пісень на комсомольську тематику лише 4 належали молодим авторам, а тому великий попит на молодіжну пісню робив популярною “недоброякісну, примітивну продукцію”.²³⁶

Ще однією проблемою, яка у 1980-х рр. ставала для держави дедалі гострішою з точки зору контролю за молоддю, було зростання популярності релігії. Напередодні релігійного відродження в СРСР люди зверталися до традиційних релігій, гіпнозу, західної культури – усього, що дозволяло перебувати поза впливом радянської ідеології. Навіть якщо молоді люди не вірили в Бога і не відвідували храмів, – їх приваблювала релігійна естетика, яка проникала в СРСР разом із західною поп-культурою, наприклад, носіння на шиї хрестика.²³⁷ Паралельно з поширенням нетрадиційної медицини, загартовувань і медитацій, молодь частіше практикувала християнські пости. Газета “Київський університет” застерігала, що “весняний передпасхальний піст веде до посилення авітамінозу”.²³⁸

У 1982 році комсомол УРСР турбував низький рівень атеїстичної пропаганди. Його керівництво критикувало молодіжну пресу республіки за те, що “газети не реагують на зміни, модернізацію релігійної пропаганди”.²³⁹ Газета “Молодь України” відреагувала статтями, на зразок “Католицька

---

²³⁶ Яремчук А. Крила пісні. *Молодь України*. 1980. 15 квітня, №73 (13909). С. 3.

²³⁷ Білов А. Хрестик на шиї. *Молодь України*. 1981. 3 вересня, №169 (14255). С. 4.

²³⁸ Калінін Ю. Піст. *Київський університет*. 1986. 4 квітня, №12 (1771). С. 4.

²³⁹ ЦДАГО України. Ф. 7. Оп. 18. Спр. 1510 («К прот. № С-76/16 3.11.82 г. Тезиси к выступлению А. И. Корниенко на Секретариате ЦК ЛКСМУ по проблемам деятельности молодежных изданий республики»)

молитва під джаз” за грудень 1984-го р. Видання критикувало Папу Римського Івана Павла II за «пристосування» Католицької церкви до сучасності і писало, що “католицькі священнослужителі дедалі частіше вдаються до молитв під джазову музику, різних “міні” та “мікро” проповідей і не тільки національними мовами, а й з використанням місцевих і професійних жаргонів”, “щоб не відставати від технічного прогресу, десятки святих були проголошені покровителями радіо телебачення тощо”.²⁴⁰ Окремо звертали увагу на молитви для мотоциклістів, автомобілістів і мандрівників.

Найбільшої критики зазнавали протестанти, наприклад “баптисти-розкольники”, яких звинувачували в ігноруванні радянського законодавства про релігійні культу, відмову від виконання громадянських обов’язків, зокрема служби в армії, заборону дітям вступати в піонери та комсомол, отримання грошей з-за кордону за «шпигунську та антирадянську діяльність» тощо.²⁴¹

При підготовці лекторів-атеїстів у КДУ визнавалося, що атеїстична робота стала більш складною і вимагала окремої спеціалізації для молоді. Можемо припустити, що це теж свідчить про зростання кількості вірян серед молодих людей, адже викладачі пропонували моделі бесід саме з “молодими віруючими, тобто розповідь про їхні інтереси, про те, як вести бесіду, скажімо, про смисл життя, роль релігії і церкви в культурно-історичному процесі, про проблеми моралі”.²⁴² Крім цього, держава не могла впоратися з глибоко вкоріненими релігійними обрядами, наприклад, вінчанням, яке практикували навіть комсомольці.²⁴³

---

²⁴⁰ Б. а. Католицька молитва під джаз. *Київський університет*. 1984. 21 грудня, №37 (1717). С. 2.

²⁴¹ Майбоженко М. Первомученики. *Молодь України*. 1982. 7 вересня, №168 (14504). С. 2.

²⁴² Б. а. Готуються лектори-атеїсти. *Київський університет*. 1982. 13 травня, №18 (6115). С. 4.

²⁴³ Рубан В. Весільний передзвін. *Молодь України*. 1986, 18 червня. №116 (15449). С. 2.

Очевидно, така пропаганда не мала успіху, адже наприкінці 1989 року в університеті вже читали спецкурси з релігієзнавства. Їхня кількість і різноманітність свідчить про зміну політики партії щодо релігії: “Біблія як культурно-історичний феномен”, “Сучасне релігієзнавство”, “Коран, шаріат: історія і сучасність”, “Католицизм, уніатство: історія і сучасність”, “Християнство: минуле й сучасне”, “Православна ікона: естетико-історичний аналіз”, “Руське православ’я”.²⁴⁴ Прикметно, що в цьому переліку не було спецкурсу, присвяченого протестантизму. Очевидно, не змігши нейтралізувати вплив релігії на молодь, держава намагалася, принаймні, мінімізувати вплив конфесій, які перебували у тісному контакті із Заходом. З іншого боку православна церква, яка співпрацювала зі спецслужбами, зазнавала найменшої критики. Це підтверджується змістом спецкурсу “Релігія і духовна культура”, на якому йшлося про причини проникнення ідей християнського соціалізму в Росію.²⁴⁵

Поліпшити атеїстичне виховання, наприклад, у КДУ намагалися також через впровадження в життя студентів радянських обрядів, традицій і звичаїв.²⁴⁶ Це були радянські свята, комсомольські весілля, церемонія реєстрації новонароджених тощо. На факультеті громадських професій працювало відділення виконавців та організаторів радянських свят і обрядів, на якому проводили практичні заняття в палацах урочистих подій, святкових залах і будинках культури, знайомили з роботою обрядових старост.²⁴⁷ Мімікуючи під релігію, радянській обрядовості приписували “багатовікову історію розвитку”.²⁴⁸ Та, попри намагання прищепити молоді радянські звичаї

---

²⁴⁴ Калінін Ю. Якщо тебе цікавить релігієзнавство. *Київський університет*. 1989. 22 грудня. С. 4.

²⁴⁵ Там само.

²⁴⁶ Филипович О. Виховувати активну атеїстичну позицію. *Київський університет*. 1983. 22 квітня, №16 (1655). С. 2.

²⁴⁷ Борисенко В. Соціалістична обрядовість. *Київський університет*. 1986. 10 січня, №1 (1760). С. 4.

²⁴⁸ Борисенко О. Знати обряди. *Київський університет*. 1987. 12 червня, № 22 (1795). С. 3.

і обряди, вони не здобували загального визнання.²⁴⁹ У 1985 році газета “Молодь України” визнала, що “комсомольські весілля ніколи не стануть масовим явищем через те, що весілля – це не захід, а подія в особистому житті”.²⁵⁰ Як приклад, видання навело пару заводчан, яким нав’язували комсомольське весілля: “Наречена розсердилася і пояснила: “Це я в цеху передова фрезерувальниця, продектористка і групкомсорг, а на весіллі хочу бути просто Любою”.²⁵¹

Водночас деякі радянські обряди все-таки приживалися серед молоді, наприклад, прийняття військової присяги²⁵² чи отримання паспорта.²⁵³ Молодь брала активну участь у новорічних масових гуляннях, де народні традиції перепліталися з радянськими.²⁵⁴

Перші два приклади можна пояснити урочистістю їхніх обрядів, під час яких людина відчувала свою причетність до чогось великого. Щодо зимових гулянь, то люди охоче йшли на них і через невимушену атмосферу (на відміну, наприклад, від Жовтневої демонстрації), і через можливість банально безплатно поїсти і випити, якщо свято організовувала, наприклад, профспілка. Як пише Юрій Каганов, «червоні дні календаря» вважались не політичною подією, а скоріше розвагою. Вихід на демонстрацію міг сприйматися як святкове гуляння”.²⁵⁵

Коли молодь не вчилася і не працювала під час трудової практики, вона все одне не випадала з поля зору держави. Під час канікул, наприклад у КДУ, найуспішніших студентів і активістів громадського життя відправляли в

---

²⁴⁹ Б. а. Конверт для молодожонів. *Молодь України*. 1981. 15 листопада, №218 (14304). С. 2.

²⁵⁰ Коломієць А. Особиста справа. *Молодь України*. 1985. 18 серпня, №158 (15241). С. 4.

²⁵¹ Там само.

²⁵² Омельчук. І. Батьківський наказ. *Молодь України*. 1980. 13 січня, №9 (13845). С. 2.

²⁵³ Гордієнко Т. Я люблю дітей! *Молодь України*. 1981. 1 січня, №1 (14087). С. 4.

²⁵⁴ Б. а. Щедрик – свято добра. *Молодь України*. 1982. 1 січня, №1 (14337). С. 3.

²⁵⁵ Каганов Ю. Конструювання «радянської людини» (1953–1991). — С. 336.

туристичні комплекси, бази відпочинку і табори.²⁵⁶ Відпочинок там включав у себе цілий комплекс виховних заходів. Наприклад, у 1986 році у таборі “Алушта” в Криму, окрім екскурсій, туристичних походів, спортивних змагань, для студентів організовували пропагандистські заходи як-от засідання “Біля карти світу”, де “розвінчувалась агресивна політика мілітаристів США і їх союзників по НАТО”.²⁵⁷ Також у серпні 1986 р. спільно з Алуштинським міськкомом комсомолу іноземні студенти організували концерт самодіяльності, присвячений Року миру, пройшли містом ходою з транспарантами і провели вечір пам’яті, присвячений загиблим у Хіросімі та Нагасакі.²⁵⁸ Це був рік аварії на ЧАЕС, і припускаємо, що держава у такий спосіб відволікала увагу від її наслідків, нагадуючи молоді про атомну атаку США на Японію в 1945 році.

Окремо слід розглянути так званих молодих неформалів, до яких із початком Перебудови помітно змінилося ставлення молодіжної преси. Володимир Куделя пише:

Ще на початку 1980-х рр. музичних неформалів вважали аномалією, з якою потрібно боротися. У другій половині 1980-х рр. представники рок-спільноти в суспільстві вже сприймалися як нормальні – хоч і дещо дивні – громадяни, з якими влада й суспільство вели діалог.²⁵⁹

У серпні 1986 року газета “Молодь України” вийшла зі статтею, в якій визнала, що цю молодь “важко віднести до категорії “важких”²⁶⁰, бо, наприклад, серед футбольних фанатів були відмінники. Видання визнає прорахунки радянського виховання і пояснює, чому деякі школярі долучаються до неформальних об’єднань. “Дехто з них визнає, що їхні лозунги

---

²⁵⁶ Ковба І. Ці веселі, веселі канікули. *Київський університет*. 1984. 6 січня, №1 (1681). С. 4.

²⁵⁷ Левіщенко М. Відпочили на славу. *Київський університет*. 1986. 29 серпня, №23 (1782).

²⁵⁸ Там само.

²⁵⁹ Куделя В. Київська рок-спільнота в роки перебудови. — С. 5.

²⁶⁰ Савинов О. Неформальні фанати і формальний підхід. *Молодь України*. 1986. 5 серпня, №149 (15482). С. 1.

– нісенітниця, але, мовляв, краще, ніж регламентоване й розкладене за параграфами шкільне життя”,²⁶¹ - пише газета і додає, що ці учні прагнуть самостійності та неординарності, “і якщо планові заходи цієї неординарності не пропонують, її знаходять в інший спосіб”.²⁶²

Через 2 роки газета надрукувала листа читача, який ставить питання про те, чи “соціально невідворотне масштабне явище може бути корисним чи некорисним?”²⁶³ Він наголошує, що “за характером це люди шукачі, думаючі, навіть панки і хіпі”.²⁶⁴ Водночас “думаючі” в цьому контексті не означало «опозиційні до системи». Олексій Юрчак зазначає, що “багатьом любителям цієї музики з останнього радянського покоління вона давала змогу думати про "глибокі істини" і вічні, універсальні проблеми, а не про конкретні політичні реалії їхнього існування”²⁶⁵ Отже, в СРСР, зокрема в Києві, у 1980-х рр. поступово визнавали неспроможність побороти неформальні течії і намагалися знайти їм пояснення та місце в радянському суспільстві.

Наприкінці десятиліття до згаданих клопотів держави, яка дедалі більше втрачала контроль над молоддю, додалися відеокасети і відеосалони. У критичних матеріалах “Молоді України” на цю тему відчувається цілковита безпорадність і нерозуміння, що робити з цим новим явищем. Його небезпеку пояснюють, порівнюючи з джинсами, які можна було, принаймні бачити і одразу впливати на тих, хто їх носив, тоді як “з відеокасетою не обов’язково йти на вулицю. З нею можна віч-на-віч”.²⁶⁶ Водночас видання визнає, що популярність відеокасет викликана неконкурентністю радянського кіно і неспроможністю держави усвідомити цього: “Пропонується не те, що нам

---

²⁶¹ Там само.

²⁶² Там само.

²⁶³ Юревич Д. Про “неформалів” – всерйоз. *Молодь України*. 1988. 5 квітня, №66 (15897). С. 2.

²⁶⁴ Там само.

²⁶⁵ Юрчак А. Это было навсегда, пока не кончилось. — С. 460.

²⁶⁶ Коломієць А. Відео? Відео! Відео... *Молодь України*. 1987. 8 лютого, №27 (15609). С. 3.

хочеться, а те, що має, на чийось думку, хотітисся”²⁶⁷ Юрій Каганов пише, що «вихід на екрани західного фільму одразу змінював співвідношення переглядів на його користь».²⁶⁸

3.3 Зовнішній вигляд молоді

Радянська людина, зокрема й молода, не повинна була надто відрізнятися від інших. На шпальтах газети “Молодь України” головна мистецтвознавиця Всесоюзного Будинку моделей одягу Ірен Андрєєва писала, що “не обов’язково мати в гардеробі багато речей”.²⁶⁹ Такий підхід впливав із засад ідеології, яка засуджувала розкіш і насолоду як пережитки минулого. До того ж, схожі статті переслідували дві взаємодоповнюючі мети – привчати людей до невибагливості і відволікати від думок про дефіцит. Очевидну непривабливість радянського одягу виправдовували стриманістю, простотою і справжністю. Головна художниця Московського будинку моди в статті для “Молоді України” наголошувала, що “старомодність надає особливої чарівності, дівчата стають жіночнішими, юнаки – більш мужніми”, а “смак – мовчазний”.²⁷⁰

Юкка Гронов і Сергій Журавльов стверджують, що КПРС “ніколи не затверджувала загальних правил чи настанов щодо дизайну та виробництва одягу, а також щодо належного ставлення до моди та модного одягу, яке очікувалося від радянських громадян”.²⁷¹ Справді, якщо ми проаналізуємо ставлення до західного одягу, то пропаганда критикувала не самі імпорتنі речі, кращу якість яких було важко ставити під сумнів. Вона радше засуджувала «моральну деградацію» тих, хто носив і поширював ці речі,

---

²⁶⁷ Там само.

²⁶⁸ Каганов Ю. Конструювання «радянської людини» (1953–1991). — С. 274.

²⁶⁹ Андрєєва І. “Трохи фантазії”. *Молодь України*. 1981. 24 травня, №99 (14185).

²⁷⁰ Кондакова Т. Чари моди. *Молодь України*. 1983. 8 травня, №88 (14671).

²⁷¹ Gronow J., Zhuravlev S. Fashion in People’s Minds.

називаючи це “торгівлею совістю, честю”, “плазуванням”²⁷². При цьому преса не заперечувала бажання молоді вдягатися модно, але наголошувала, що для цього “не обов’язково красуватися в закордонних штанцях чи майках”.²⁷³ Винятки, коли газети вказували на конкретні неприйнятні речі, становили чутливі зображення на них, як, наприклад, прапор США як символ “імперіалістичного розбою” або “непристойні і негідні радянського громадянина написи на одягу”.²⁷⁴

Та молодь дедалі частіше хотіла вдягатися не просто яскраво, а в імпортні речі. Про це свідчить велика затребуваність послуг так званих фарцовщиків “які зустрічають гостей міста “на вокзалі, в аеропорту, біля готелів, виклянчують “фірмові” речі”.²⁷⁵ Віталіна Микитенко пише, що більшість київських фарцовщиків були молодими чоловіками, яких сучасники називали освіченими і «харизматичними».²⁷⁶

У 1982-му “Молодь України” писала, що джинси виходять з моди, але реальність була іншою. Можемо зрозуміти це з кримінальної справи київського фарцовщика, який разом із двома спільниками “виловлювали” на трасі Київ–Житомир іноземних туристів, просили в них джинси і продавали за допомогою комсомольців із київського виробничого об’єднання “Реле і автоматики”. Ціна штанів становила 210 крб, тоді як середньомісячна зарплата – 163 крб і 8 коп.²⁷⁷ Отже, молодь готова була платити за них великі гроші. Судячи із незаконного заробітку лише одного з трьох членів групи – 24 тисячі

---

²⁷² Мавропуло Т. Совість чи ганчір’я. *Київський університет*. 1984. 16 листопада, № 32 (1712). С. 4.

²⁷³ Там само.

²⁷⁴ Там само, підпис під малюнком.

²⁷⁵ Там само.

²⁷⁶ Микитенко В. “Фарца” і “фарцувальники” в УРСР 1970-х – 1980-х рр. — С. 29.

²⁷⁷ Показники середньомісячної заробітної плати робітників та службовців, зайнятих у галузях економіки України, за 1958–1991 роки. URL: <https://www.pfu.gov.ua/70642-pokaznyky-serednomisyachno-zarobitnoyi-platy-robotnykiv-ta-sluzhbovtziv-zajnyatyh-u-galuzyah-ekonomiky-ukrayiny-za-1958-1991-roky> (дата звернення: 03.05.2024)

крб – попит на джинси був. Прикметно, що один зі свідків прийшов до зали суду в джинсах.²⁷⁸

Боротьба з фарцовщиками була так само неефективною, як і з їхнім товаром. У 1985-му р. читачка “Молоді України” написала листа зі співчуттям до фарцовщика, обурюючись, що його притягли до відповідальності тоді, коли на волі багато “справжніх спекулянтів” і працівників торгівлі, які “недоважають та обраховують”.²⁷⁹ Отже, можемо припустити, що фарцовка, яка з точки зору держави була злочином, в суспільстві вважалася такою не завжди. Це був чи не єдиний доступний для більшості спосіб дістати імпортні речі, а отже, мати привабливіший вигляд, з огляду на дедалі більшу невідповідність радянських речей часу.

У 1980-х рр. молодіжна преса почала визнавати непривабливість одягу, який шили в СРСР для молоді. У 1982 році газета “Молодь України” провела круглий стіл для обговорення постанови колегій Мінлегпрому, Мінторгу УРСР і секретаріату ЦК ЛКСМ України “Про заходи по задоволенню попиту населення на товари молодіжного асортименту”. Учасники заходу критикували повільність радянської легкої промисловості. Наприклад, моделі одягу, які готували до Олімпіади-80, станом на кінець 1982-го так і не пішли у виробництво, а моделі, які розробили у 1982-му планували виробляти аж із 1984-го р.²⁸⁰

Лише 26 підприємств легкої промисловості УРСР мали вироби які “більш-менш можуть задовольнити запити нашої молоді”.²⁸¹ Видання писало, що “в наших художників фантазія сягає не вище “якорців” або “штурвальчиків”.²⁸² Під час обговорення результатів ярмарку “Мода для

---

²⁷⁸ Майбоженко Н. Кінець «джинсового» короля. *Молодь України*. 1982. 16 січня, № 10 (14346). С. 2.

²⁷⁹ Теленчі О. Ще раз про іржу. *Молодь України*. 1985. 23 березня, №56 (15139). С. 3.

²⁸⁰ Нечитайло А. Молодіжна мода. *Молодь України*. 1982. 5 грудня, №231 (14567). С. 2.

²⁸¹ Там само.

²⁸² Там само.

молоді”, проведеного з ініціативи ЦК Комітету комсомолу України в 1982 р., учасники визнали, що він “гостро протиставив бажане і наявне”. Директорка київського магазину “Молодіжний” Валентина Хондожко скаржилася на обмежений асортимент, відсутність взуття, галантереї і парфумерії, малу кількість товарів “ходового” розміру, зокрема 42 і 44.²⁸³

До кінця десятиліття, у тому числі після початку соціально-економічних реформ Перебудови, ситуація не покращилася. Спроби легкої промисловості запропонувати молоді гарний одяг, замість імпортного, подекуди були комічними. У 1985-му р. старша конструкторка республіканського Будинку моделей Міністерства побутового обслуговування населення УРСР, розповідаючи про розробки “молодіжних силуетів”²⁸⁴ до XII Всесвітнього фестивалю молоді і студентів у Москві, хизувалася що “сорочки юнаків поєднують два кольори і вже цим відрізняються від звичайних”.

У 1987 р. вже згадана директорка столичного магазину “Молодіжний” в інтерв’ю просила не створювати магазину “зайвої реклами”, “щоб не накликати скарг”, бо “справді молодіжних і цікавих речей надійшло небагато”.²⁸⁵ Того року, “Молодіжний” не отримав жодної дослідної партії. Хоч преса писала про те, що держава докладает зусиль для задоволення потреб молоді, реальність була протилежною. Такий висновок робимо із аналізу питомої ваги молодіжної продукції підприємств легкої промисловості УРСР. Бачимо таку тенденцію: у 1985-му виготовляли 17-19% продукції з індексом “Мол” (молодіжний), у 1986 – 15%, у 1987 – 10%. 7 швейних фабрик і об’єднань Києва та області в 1987-му мали виготовити такої продукції лише на 4,5 млн крб із 200 млн.²⁸⁶

---

²⁸³ Там само.

²⁸⁴ Мойсєєва А. Фестивальна мода. Яка вона? *Молодь України*. 1985. 11 липня, №133 (15216). С. 4.

²⁸⁵ Там само.

²⁸⁶ Там само.

Іншим важливим аспектом контролю над зовнішністю були зачіски. Довге волосся у хлопців було об'єктом осуду не лише через асоціацію з гіппі, але й через маскуліність суспільства, яке сприймало це як ознаку жіночності. Школярів з такою зачіскою могли відправити зі школи до перукаря, часом стригли примусово просто в школі. Дівчатам пропонували носити коси.²⁸⁷ І у випадку з одягом, і у випадку із зачісками, держава зіштовхувалася з однаковою проблемою. Вона хотіла мінімізувати західні впливи, але не могла запропонувати нічого кращого. У 1985-му р. “Молодь України” запропонувала читачкам нові модні зачіски, наприклад, на які майстрів надихнув Форум юності у Москві 1957 року.²⁸⁸

Позаяк пропаганда зображала СРСР як країну рівних людей, критики зазнавала і зовнішність, що свідчила про достаток людини. Особливо це стосувалося молоді, яка ще не заробляла власних грошей. “Молодь України” засуджувала хлопців і дівчат, які носили, зокрема, дублянки, шкіряні пальта і ювелірні вироби.²⁸⁹ Водночас сама реакція на це преси дедалі частіше увиразнювала невідповідність пропаганди і дійсності, тобто дедалі помітнішого розшарування радянського суспільства.

3.4 Боротьба зі шкідливими звичками

1980-ті рр., а особливо друга половина, були роками посиленої боротьби зі шкідливими звичками. Посилилася антиалкогольна кампанія, що було зумовлено поширенням алкоголізму і початком періоду “гласності”. У 1985 р. вийшов Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про заходи по посиленню боротьби проти пияцтва і алкоголізму, викорененню самогоноваріння». У документі йдеться про серйозність проблеми:

---

²⁸⁷ Лігостова О. Не чужа перехожа. *Молодь України*. 1980. 21 червня, №118 (13954). С. 3.

²⁸⁸ Орленко К. Зачіски до свята. *Молодь України*. 1985. 11 липня, №133 (15216).

²⁸⁹ Б. а. Кому личать діаманти? *Молодь України*. 1986. 27 квітня, №80 (15413). С. 2.

Пияцтво завдає шкоди здоров'ю трудящих, нерідко призводить до руйнування сім'ї, згубно позначається на вихованні дітей. Під впливом алкоголю люди втрачають почуття відповідальності перед суспільством і державою, вчиняють хуліганство та інші злочини. Пияцтво завдає шкоди виробництву, призводить до прогулів та інших порушень трудової дисципліни, аварій і загибелі людей.²⁹⁰

У 1982 році по всій Україні за пиятику притягли до адміністративної відповідальності 482 членів ВЛКСМ, виключено з рядів ВЛКСМ за пиятику – 13.²⁹¹ Водночас, статистика демонструвала стрімке зростання кількості наркоманів серед комсомольців. У Київській міській організації у 1980-му р. таких зафіксували – 106, у 1984 – 145, а у 1985-му вже 259. Кількість комсомольців, яких за 1986 рік засудили за злочини, пов'язані з наркотичними речовинами, становила 93 людини, тобто 73,8% від усіх засуджених за такі злочини киян.²⁹² Ситуація змусила комсомол створити при райкомах всіх обласних центрів і міста Києва спеціалізовані підрозділи оперативних комсомольських загонів для боротьби з наркоманією. У Києві молодь не активно йшла в такі загони. У міській комсомольській організації лише 118 членів на тисячу брали участь в охороні громадського порядку, тоді як в середньому по країні ця цифра становила 160²⁹³. ЦК ВЛКСМУ критикував Київський міськком за те, що він “не аналізує причини проблем, а обмежується лише констатацією стану правопорушень і п'янства серед молоді і неповнолітніх”.²⁹⁴

---

²⁹⁰ Про заходи по посиленню боротьби проти пияцтва і алкоголізму, викорененню самогонваріння: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 20.05.1985 № 280-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-11/ed19850520#Text> (дата звернення 01.05.2024)

²⁹¹ ЦДАГО України. Ф. 7. Оп. 18. Спр. 1510 («Информация о реагировании комсомольских организаций республики на случаи правонарушений членов ВЛКСМ за I полугодие 1982 года»)

²⁹² ЦДАГО України. Ф. 7. Оп. 18. Спр. 1831 («Материалы к выступлению на заседании секретариата ЦК ЛКСМ Украины (февраль 1986)»)

²⁹³ ЦДАГО України. Ф. 7. Оп. 18. Спр. 1510 («Информация о реагировании комсомольских организаций республики на случаи правонарушений членов ВЛКСМ за I полугодие 1982 года»)

²⁹⁴ ЦДАГО України. Ф. 7. Оп. 18. Спр. 1832 («О работе отделов ЦК ЛКСМ Украины по предупреждению правонарушений среди молодежи и несовершеннолетних в 1986 году»)

На початку десятиліття преса ще не пише про наркоманію, обмежуючись критикою алкоголізму, куріння та пропагандою здорового способу життя. Газета “Київський університет” виходить зі статтями, на зразок “Увагу пропаганді спорту”, в яких закликають до “розвитку наступального характеру агітації і пропаганди”.²⁹⁵ Газета публікувала комплекси ранкової гімнастики. Згідно з наказом ректора, від 3 січня 1982 року в усіх гуртожитках університету мала проводитися ранкова зарядка.²⁹⁶ Але масовості ці акції не мали. Через рік газета констатувала, що “дуже повільно йде впровадження ранкової гігієнічної фіззарядки в побут студентів, які живуть у гуртожитках”.²⁹⁷

На факультетах КДУ ще з початку 1980-х створювали первинні організації Всесоюзного добровільного товариства боротьби за тверезість, здійснювали лекційну пропаганду про шкідливість алкоголю, здійснювали рейди щодо виявлення порушення антиалкогольного законодавства, намагалися впроваджувати безалкогольні традиції,²⁹⁸ факультети і гуртожитки оголошували “Зоною тверезості”.²⁹⁹ Але ці заходи були неефективні. Студенти говорили, що кампанія за тверезий спосіб життя потрібна і своєчасна, але свою особисту участь у ній вважали необов’язковою.³⁰⁰

Станом на 1989 рік деякі осередки Всесоюзного добровільного товариства боротьби за тверезість перестали існувати, а ті, що існували, були формальними, адже їхніми членами ставали “добровільно-примусово”, незважаючи на реальне ставлення до алкоголю. Викладач Сергій Долман

---

²⁹⁵ Б. а. Увагу пропаганді спорту. *Київський університет*. 1980. 17 березня, №9 (1528). С. 3.

²⁹⁶ Б. а. На ранкову зарядку шикуйсь! *Київський університет*. 1981. 28 грудня, №40 (1597). С. 4.

²⁹⁷ Дідківський В. Мета – масовість. *Київський університет*. 1983. 4 березня, №9 (1648). С. 3.

²⁹⁸ Спиридоненко А. За здоровий побут. *Київський університет*. 1986. 20 червня, №22 (1781). С. 4.

²⁹⁹ Аралов В. Нас – 1734! *Київський університет*. 1986. 11 квітня, №13 (1772). С. 4.

³⁰⁰ Корнілов М. Краща агітація – особистий приклад. *Київський університет*. 1986. 21 лютого, №6 (1765). С. 2.

пропонував розпустити товариство і створити клуби анонімних алкоголіків “за зразком інших країн”.³⁰¹ Але проблема полягала в тому, що в такі клуби на Заході люди ходили справді добровільно, щоб вилікуватися від хвороби, якою алкоголізм був там визнаний.

Тим часом, як зазначає Крістіан Вейкмейстер: “Радянський Союз віддавав перевагу поведінковому поясненню алкоголізму, а не концепції алкоголізму як хвороби”.³⁰² Такий підхід дозволяв людям не вважати себе хворими, а отже, не бачити проблеми, коли на роботі ти проти алкоголю, а вдома за. Це яскравий приклад неефективності всієї системи державного контролю, якій у 1980-х рр. уже не було на кого опертися. Люди виконували всі формальності, яких від них вимагала держава, але паралельно жили своїм, відмінним від уявлень держави, життям. Молодь могла вживати алкоголь, але офіційно “числитися” тверезою.

Серйозніші заходи, як-от рейди із затримання п’яниць, очевидно, теж не давали результату. Ми можемо зробити такий висновок на основі аналізу репортажу про одне таке затримання. У лютому 1987-го р. в підвалі вулиці Тарасівської, 9-а затримали чотирьох хлопців, які вживали алкоголь. Затримання відбулося лише завдяки численній перевазі тих, хто затримував, – міліціонер і студенти КДУ, яких залучали до роботи в ДНД (добровільна народна дружина). Поки міліціонер був один правопорушники наказу сісти і пред’явити документи не корилися.³⁰³

Газета “Молодь України” писала і про видатки, коли ті, на кого покладали функцію контролю, допомагали молоді цього контролю уникати. Наприклад, на початку 1980-х рр. у Київському індустріально-педагогічному технікумі група 18ТЗ святкувала іменини в гуртожитку зі спиртним з відома і

---

³⁰¹ Долман С. Чи потрібне товариство мертвих душ? *Київський університет*. 1989. 31 березня. С. 4.

³⁰² Werkmeister C. ‘A society that is sinking ever deeper into a state of chronic alcohol poisoning.’

³⁰³ Лотоцька О. Одного зимового вечора. *Київський університет*. 1987. 13 лютого, №5 (1798). С. 4.

за участі класного керівника. Коменданта гуртожитку, який допоміг обманути заступника директора технікуму, і виховательку, яка чергувала того дня в гуртожитку й сама взяла участь у святкуванні, не покарали. Лише після розголосу в газеті на директора технікуму і секретаря партбюро наклали “суворі партійні стягнення”.³⁰⁴

Також державу турбувало куріння, особливо серед дівчат. Розповіді про шкоду тютюну не діяли, тому радянська пропаганда дедалі більше приділяла увагу непривабливості куріння. У 1981 році “Молодь України” опублікувала результати опитування “Комсомольської правди”, в якому взяли участь 256 юнаків десятикласників: “На запитання “Чи хотів би ти, щоб твоя дружина курила?” 254 хлопці відповіли категорично: “Ні!”. “Уявляю, як би програв образ Наташі Ростової, аби волею автора вона почала курити”, – резюмував автор.³⁰⁵

Куріння було настільки поширеним, що навіть заборони куріння в приміщеннях не виконувалися. У 1984 р. “Київський університет” обурювався ігноруванням молоддю наказу Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР та наказу ректора про заборону куріння в навчальних корпусах КДУ.³⁰⁶ Наступного року, ректор підписав ще один такий наказ, але газета не припиняла писати про його ігнорування, не інформуючи при цьому про жодні випадки покарання порушників.³⁰⁷ Це свідчить, що університет не міг або й не мав наміру реально боротися з курцями, якими були, очевидно, не лише студента, а й викладачі.

***

---

³⁰⁴ Б. а. Остання крапка. *Молодь України*. 1980. 14 лютого, №32 (13868). С. 2.

³⁰⁵ Коструба М. «Джоконда»... з цигаркою. *Київський університет*. 1981. 30 листопада, №36 (1593). С. 4.

³⁰⁶ Гірчичний М. Крізь димову завісу. *Київський університет*. 1984. 30 листопада, №34 (1714). С. 3.

³⁰⁷ Вельбівець Г. Що за димовою завісою? *Київський університет*. 1987. 16 січня, №2 (1795).

Отже, у 1980-х держава продовжувала намагатися контролювати побут і дозвілля кївської молоді, але це завдання давалося їй дедалі важче. Знижувалася дисципліна в гуртожитках, а особи, покликані її забезпечувати, часом самі допомагали молоді порушувати правила «соціалістичного співжиття». Намагання прищепити радянські традиції і обряди мали обмежений ефект. Молодь, дедалі більше слухала західної музики, а з тамтешньою поп-культурою переймала і західний спосіб життя, який почав увиразнюватися в її зовнішньому вигляді. «Гласність» перебудови показала, що СРСР програвав змагання ідеологій і не міг запропонувати молоді привабливу альтернативу західній культурі і товарам. Антиалкогольна кампанія ще більше оголила системну проблему контролю над молоддю, яка навчилася його уникати, формально не вступаючи з державою в конфлікт.

ВИСНОВКИ

У пізньому СРСР дедалі більше виявлялася різниця між пропагандою і реальністю. Держава розуміла, що молодь замислюється над відставанням СРСР від Заходу, і намагалася переконати в зворотному. Молодіжна періодика зображала західний спосіб життя, який дедалі більше переймали молоді люди, як аморальний і небезпечний. Водночас ігнорувати реальність було вже неможливо, що призводило до парадоксів культурної політики, як-от вибіркова критика західної музики.

У першій половині 1980 рр. держава все ще намагалася прищепити молоді “стійкий імунітет” проти “буржуазної” ідеології, уже цим визнаючи, що не всі громадяни його мали. Початок перебудови практично не позначався на ідеологічному протистоянні із Заходом. Починаючи з 1988 року, преса змінює риторику і частково навіть визнає переваги капіталізму. Це ще більше нівелює вплив пропаганди. Молоді люди дедалі менше прагнули бути зразковими радянськими громадянами, уникаючи залученості в громадському і політичному житті.

Діяльність комсомолу протягом всього десятиліття була формальною. Велика кількість його завдань часто була нереальною до виконання. Комсомол втрачав контроль над молоддю і через численні громадські формування та комісії, яким передавали функції ВЛКСМ. Однак найбільшою проблемою була пасивність його членів. Із початком Перебудови держава мусила визнати, що сама зробила молодь байдужою, позбавляючи її умов для самостійності й активності.

Праця все ще залишалася центральною ланкою в системі виховання, але молодь дедалі частіше відмовлялася від роботи на суботниках і місячниках, яка формально була «добровільною», норми роботи під час так званих “трудових семестрів” знизилися. Привабливою для студентів залишалася хіба робота, на зразок піонервожатого, яка дозволяла мати більше свободи і відчувати власну значимість.

Держава заохочувала молодих чоловіків і жінок створювати сім'ї, але паралельно провадила політику, через яку вони були досить крихкими. Зокрема, стигматизація позашлюбного сексу і відсутність сексуальної освіти призводили до ранніх шлюбів, які швидко розпадалися. З поширенням ідей Перебудови індивідуальне брало гору над колективним. На молодь і далі намагалися впливати, використовуючи суспільний осуд, але хлопці і дівчата почали відмовлятися від критики одне одного, позбавивши систему її засадничих властивостей – самоконтролю і самовідтворення.

Держава і надалі розглядала гуртожитки, насамперед, як вдале місце для прищеплення колективізму та дисциплінування. Водночас її представники, з якими щодня контактувала молодь, показували приклад недоброчесності і недбальства, що підважувало гасла. Спрямованість культурної роботи в гуртожитках на масовість і її агресивний ідеологічний зміст давали негативний результат. Заходи, якими намагалися наповнити дозвілля студентів, були їм нецікаві. Радянська музика не могла зрівнятися в популярності із західною, і держава не мала інструментів, щоб ані зменшити популярність “ворожої” культури, ані збільшити популярність власної.

Старі релігійні обряди, як, наприклад, вінчання, так і не викорінили, а радянські звичаї і обряди так і не прижилися серед молоді.

Після початку перебудовчих процесів і політики “гласності” система, нарешті, визнала неспроможність побороти неформальні течії і почала шукати їм пояснення та місце в радянському суспільстві.

Молодь дедалі частіше обирала імпортовані речі, тому діяльність фарцовщиків, яка була в СРСР злочинною, не сприймалася такою в суспільстві. Спираючись на ідеї рівності та архаїчність, держава критикувала молодь за зовнішність, яка не відповідала радянським уявленням про правильність або увиразнювала розшарування радянського суспільства.

На тлі цих викликів СРСР зіштовхнувся зі стрімким поширенням алкоголізму та наркоманії. На молодь спрямували профілактичні і оперативні заходи, які однаково не давали результату, бо передбачали активну участь у

них тих, на кого вони були розраховані. Ранкова зарядка не стала масовою, осередки Всесоюзного добровільного товариства боротьби за тверезість існували формально, адже їхніми членами ставали “добровільно-примусово”. Суб’єкти і об’єкти контролю лише вдавали участь у ньому.

Отже, образ “ворожого” Заходу більше не мав такої пропагандистської сили, як раніше. Старі методи роботи з молоддю виявляли свою дедалі більшу неефективність і невідповідність часу. Непривабливість радянської ідеології штовхала молодь у зони “вненаходимости” (за Юрчаком), що було загальносоюзним явищем. Відкрито не вступаючи в конфлікт із державою і формально виконуючи обов’язки громадянина, молоді люди ігнорували радянський спосіб життя та комуністичну мораль.

Початок перебудови не одразу змінив підходи до контролю молоді в Києві, що впливає з аналізу публікацій досліджуваних газет. Проте останні роки десятиліття позначилися серйозними змінами в риторичній пресі. Комсомол усвідомив втрату впливу на молодіжні середовища та необхідність коригування ідеологічної та виховної роботи. Ці перетворення були запізненими і недостатніми для встановлення бажаного рівня контролю.

Наприкінці 1980 рр. відставання від Заходу визнавалося в періодиці вже відкрито, що завдавало серйозного удару по головним наративам радянської пропаганди, на яких виховували молодь.

Сукупність внутрішніх і зовнішніх факторів у 1980 рр. призвела до того, що держава стрімко втрачала старі інструменти контролю над приватним життям київської молоді, а нових створити була неспроможна. Вона більше не мала змоги покладатися на віру молоді в комуністичні ідеї, і позбулася авторитету, який тримався, головню, на примусі і страху, що зазнали критики під час Перебудови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Архівні документи:

1. ЦДАГО України. Ф. 7. Оп. 18. Спр. 1470 (Постанови Бюро ЦК ЛКСМУ (таємні) №№ 62, 2-5, 8; 26.03.1982 - 24.12.1982). URL: <https://e.tsdahou.archives.gov.ua/files/87616/> (дата звернення: 12.05.2024)
2. ЦДАГО України. Ф. 7. Оп. 18. Спр. 1510 (Постанови Секретаріату (таємні) №№ 75-78, 1, 3, 6, 8-12; 19.01.1982 - 14.12.1982). URL: <https://e.tsdahou.archives.gov.ua/files/87656/> (дата звернення: 12.05.2024)
3. ЦДАГО України. Ф. 7. Оп. 18. Спр. 1831 (Постанови Бюро ЦК ЛКСМУ (таємні) №№ 55/17, 20, 24; 27.02.1986). URL: <https://e.tsdahou.archives.gov.ua/files/87977/> (дата звернення: 12.05.2024)
4. ЦДАГО України. Ф. 7. Оп. 18. Спр. 1832 (Постанови Бюро ЦК ЛКСМУ (таємні) №№ 56; 58; 61; 63; 65; 24.03.1986 - 02.09.1986). URL: <https://e.tsdahou.archives.gov.ua/files/87978/> (дата звернення: 12.05.2024)
5. ЦДАГО України. Ф. 7. Оп. 18. Спр. 1976 (Постанови засідання Бюро ЦК ЛКСМУ (таємні) №№ 1/3, 7, 12; 30.03.1987). URL: <https://e.tsdahou.archives.gov.ua/files/88122/> (дата звернення: 12.05.2024)
6. ЦДАГО України. Ф. 7. Оп. 18. Спр. 2075 (Постанови Секретаріату (таємні) №№ 23/13а, 22а; 29/5; 10.05.1988 - 05.12.1988). URL: <https://e.tsdahou.archives.gov.ua/files/88222/> (дата звернення: 12.05.2024)

Періодика:

«Молодь України»:

1. Андреева І. “Трохи фантазії”. *Молодь України*. 1981. 24 травня, №99 (14185).
2. Б. а. «АББА» під прицілом. *Молодь України*. 1981. 21 лютого, №36 (14122). С. 4.
3. Б. а. Життя юних за рубежем. *Молодь України*. 1980. 27 січня, №13 (13855). С. 3.
4. Б. а. Кому личать діаманти? *Молодь України*. 1986. 27 квітня, №80 (15413). С. 2.
5. Б. а. Конверт для молодожонів. *Молодь України*. 1981. 15 листопада, №218 (14304). С. 2.
6. Б. а. Криза моралі, або вовк серед вовків. *Молодь України*. 1982. 15 червня, №112 (14448). С. 3.
7. Б. а. Остання крапка. *Молодь України*. 1980. 14 лютого, №32 (13868). С. 2.
8. Б. а. Посіємо для внуків. *Молодь України*. 1980. 5 січня, №3 (13839). С. 4.
9. Б. а. Чому я пасивний. *Молодь України*. 1981. 4 червня, №106 (14192).
10. Б. а. Щедрик – свято добра. *Молодь України*. 1982. 1 січня, №1 (14337). С. 3.
11. Б. а. Як ви відпочиваєте? *Молодь України*. 1983. 19 квітня, №74 (14657). С.3.
12. Барась М. Земне тяжіння. *Молодь України*. 1981. 25 червня, №121 (14207). С. 2.
13. Білов А. Хрестик на шиї. *Молодь України*. 1981. 3 вересня, №169 (14255). С. 4.
14. Бокий І. Труд душі чи розвага? *Молодь України*. 1985. 3 березня, №43 (15126). С.3
15. Болотін Б. Якщо порівнювати чесно. *Молодь України*. 1980. 24 вересня, №184 (14020). С. 3.

- 16.Бондаренко О. Забуті рецепти? *Молодь України*. 1980. 2 березня, №44 (13880). С. 4.
- 17.Гаганенко Л. Музика чи галас. *Молодь України*. 1980. 9 жовтня, №194 (14030). С.4.
- 18.Гордієнко Т. Я люблю дітей! *Молодь України*. 1981. 1 січня, №1 (14087). С. 4.
- 19.Демиденко В. Першотравнева демонстрація в Києві. *Молодь України*. 1986. 2 травня, №84 (15417). С.1.
- 20.Звіт центрального комітету Компартії України XXVI з'їздові Комуністичної партії України. *Молодь України*. 1981, 11 лютого, №29 (14115). С. 2.
- 21.Климчик С. «Елвіс, елвіс...». *Молодь України*. 1980. 18 лист, №221 (14057). С. 3.
- 22.Ковда Г. Урочисто клянусь! *Молодь України*. 1981. 10 березня, №49 (14135). С. 2.
- 23.Ковінька О. Танцювальна какофонія. *Молодь України*. 1980. 13 січня, №9 (13845). С.4.
- 24.Коломієць А. Відео? Відео! Відео... *Молодь України*. 1987. 8 лютого, №27 (15609). С. 3.
- 25.Коломієць А. Особиста справа. *Молодь України*. 1985. 18 серпня, №158 (15241). С. 4.
- 26.Кондакова Т. Чари моди. *Молодь України*. 1983. 8 травня, №88 (14671).
- 27.Крехович Н. Коли розлучаються двоє. *Молодь України*. 1985. 6 січня, №4 (15087). С. 4.
- 28.Кривенко Г. Що скажуть люди? *Молодь України*. 1981. 20 травня, №96 (14182). С. 2.
- 29.Куплевацький О. Мій друг – завод. *Молодь України*. 1980. 19 січня, №13 (13849). С. 2.

- 30.Ларні М. Їхня мораль *Молодь України*. 1982. 24 вересня, №184 (14270). С 3.
- 31.Лепша І. Дискотека на шляхах становлення. *Молодь України*. 1980. 27 січня, №19 (13855). С.3.
- 32.Лігостова О. Не чужа перехожа. *Молодь України*. 1980. 21 червня, №118 (13954). С. 3.
- 33.Майбоженко Н. Кінець «джинсового» короля. *Молодь України*. 1982. 16 січня, № 10 (14346). С. 2.
- 34.Майбоженко М. Первомученики. *Молодь України*. 1982. 7 вересня, №168 (14504). С. 2.
- 35.Мойсеєва А. Фестивальна мода. Яка вона? *Молодь України*. 1985. 11 липня, №133 (15216). С. 4.
- 36.Нечитайло А. Молодіжна мода. *Молодь України*. 1982. 5 грудня, №231 (14567). С. 2.
- 37.Омельчук. І. Батьківський наказ. *Молодь України*. 1980. 13 січня, №9 (13845). С. 2.
- 38.Орленко К. Зачіски до свята. *Молодь України*. 1985. 11 липня, №133 (15216).
- 39.Пиріг І. Ми не білоручки. *Молодь України*. 1980. 30 грудня, №249 (14085). С. 2.
- 40.Пінь Р. Партитура роботи. *Молодь України*. 1980. 30 грудня, №249 (14085). С. 3.
- 41.Промова товариша Л.І. Брежнева. *Молодь України*. 1980. 1 квітня, №63 (13899). С.1.
- 42.Пустовойт В. Трутні. *Молодь України*. 1981. 15 березня, №52 (14138). С. 2.
- 43.РАТАУ. Велогонка миру взяла старт. *Молодь України*. 1986. 7 травня, №87 (15420). С.4.
- 44.Рубан В. Весільний передзвін. *Молодь України*. 1986, 18 червня. №116 (15449). С. 2.

45. Савинов О. Неформальні фанати і формальний підхід. *Молодь України*. 1986. 5 серпня, №149 (15482). С. 1.
46. Сидоренко А. Анна Герман: зустріньте своє кохання. *Молодь України*. 1980. 16 січня, №11 (13847). С. 4.
47. Теленчі О. Ще раз про іржу. *Молодь України*. 1985. 23 березня, №56 (15139). С. 3.
48. Терпиловський Ф. Не лише танці. *Молодь України*. 21 липня, 1981. №138 (14224). С. 2.
49. Хижняк І. Рок-музика та... ідеологічна боротьба. *Молодь України*. 1986. 26 жовтня, №205 (15538). С. 2.
50. Юревич Д. Про "неформалів" – всерйоз. *Молодь України*. 1988. 5 квітня, №66 (15897). С. 2.
51. Январьов М. «Смокі» у безвиході. *Молодь України*. 1981. 21 лютого, №36 (14122). С. 4.
52. Яремчук А. Крила пісні. *Молодь України*. 1980. 15 квітня, №73 (13909). С. 3.

«Київський університет»:

1. Антонишин С. Людина гартується у колективі. *Київський університет*. 1980. 14 квітня, №13 (1532). С. 4.
2. Антонишин С. Принциповість. *Київський університет*. 1980. 19 травня, №17 (1536). С. 3.
3. Аралов В. Нас – 1734! *Київський університет*. 1986. 11 квітня, №13 (1772). С. 4.
4. Б. а. Відповідальність дозорців. *Київський університет*. 1984. 27 січня, №3 (1683). С. 2.
5. Б. а. Готуються лектори-атеїсти. *Київський університет*. 1982. 13 травня, №18 (6115). С. 4.
6. Б. а. Громадянин – значить боєць. *Київський університет*. 1984. 27 січня, №4 (1684). С. 3.

7. Б. а. Дружити – не дружити. *Київський університет*. 1984. 13 квітня, №14 (1694). С. 3.
8. Б. а. Екзамен на зрілість і бойовитість. *Київський університет*. 1988. 5 лютого, №5 (1817). С. 3.
9. Б. а. Звітують дозорці. *Київський університет*. 1982. 18 січня, №2 (1599). С. 3.
10. Б. а. Інформація про роботу комітету комсомолу університету по виконанню рішень ХХХІХ звітної-виборної комсомольської конференції КДУ. *Київський університет*. 1987. 2 жовтня, №27 (1800). С. 2.
11. Б. а. Католицька молитва під джаз. *Київський університет*. 1984. 21 грудня, №37 (1717). С. 2.
12. Б. а. Людина і її діло. *Київський університет*. 1985. 20 грудня, №41 (1758). С. 3.
13. Б. а. На ранкову зарядку шикуйсь! *Київський університет*. 1981. 28 грудня, №40 (1597). С. 4.
14. Б. а. Після дзвоника в понеділок. *Київський університет*. 1984. 24 лютого, №8 (1688). С. 2.
15. Б. а. Після критики. Що зроблено? *Київський університет*. 1983, 2 грудня, №37 (1676). С. 2.
16. Б. а. Положення про зразковий факультет Київського ордена Леніна державного університету ім. Т.Г. Шевченка. *Київський університет*. 1980. 28 квітня, №15 (1534). С. 2.
17. Б. а. Положення про зразкову кафедру Київського ордена Леніна державного університету ім. Т.Г. Шевченка. *Київський університет*. 1980. 19 травня, №17 (1536). С. 2.
18. Б. а. Положення про комсомольський штаб сесії факультету. *Київський університет*. 1982. 18 січня, №2 (1599). С. 1.

- 19.Б. а. Положення про організацію соціалістичного змагання академгруп КДУ. *Київський університет*. 1987, 20 квітня, №14 (1787). С. 2.
- 20.Б. а. Серцем прикипіти до біди. *Київський університет*. 1986. 6 червня, №20 (1779). С. 3.
- 21.Б. а. Соціалістичні зобов'язання Київського ордену Леніна державного університету ім. Т.Г. Шевченка на 1980 рік. *Київський університет*. 1980. 20 січня, № 3 (1522). С. 1.
- 22.Б.а. Студмістечку – зразковість! *Київський університет*. 1984. 14 грудня, №36 (1716). С.2.
- 23.Б. а. Твій комсомольський квиток. *Київський університет*. 1984. 16 березня, №10 (1690). С. 2.
- 24.Б. а. Увагу пропаганді спорту. *Київський університет*. 1980. 17 березня, №9 (1528). С. 3.
- 25.Б. а. Ударні справи будзагонівців. *Київський університет*. 1980. 15 вересня, №24 (1543). С. 2.
- 26.Б. а. Цифри і факти. *Київський університет*. 1980. 27 жовтня, №30 (1549). С. 3.
- 27.Бажал І. Навчальну дисципліну – на рівень нових вимог. *Київський університет*. 1983. 13 травня, №19 (1658). С. 2.
- 28.Безверха А. Школа естетичного виховання. *Київський університет*. 1981. 16 листопада, №34 (1591). С.1.
- 29.Беломесяцев А. Основа діяльності – неформальність. *Київський університет*. 1982. 29 березня, №11 (1608). С. 2.
- 30.Бібік. С. Не вирощуйте дітей у теплицях. *Київський університет*. 1984. 20 квітня, №15 (1695). С. 4.
- 31.Бондар О. Такі “сучасні” жінки? *Київський університет*. 1984. 6 квітня, №,13 (1693). С. 3.
- 32.Борисенко О. Знати обряди. *Київський університет*. 1987. 12 червня, № 22 (1795). С. 3.

- 33.Борисенко В. Соціалістична обрядовість. *Київський університет*. 1986. 10 січня, №1 (1760). С. 4.
- 34.Бородюк Н. Актуальна тема. *Київський університет*. 1980. 18 лютого, №6 (1525). С. 4.
- 35.Бородюк Н. Контроль і гласність. *Київський університет*. 1980. 17 лютого. С. 3.
- 36.Вельбівець Г. Що за димовою завісою? *Київський університет*. 1987.16 січня, №2 (1795).
- 37.Вострова Г. Духовний світ особи. *Київський університет*. 1983. 17 червня, № 24 (1663). С. 3.
- 38.Ганиш Е. Питання цікавили кожного. *Київський університет*. 1986. 21 листопада, №34 (1794). С. 1.
- 39.Герасимчук Л. Менше опіки, більше самостійності. *Київський університет*. 1986. 23 травня, №18 (1777). С. 2.
- 40.Гірчичний М. Кризь димову завісу. *Київський університет*. 1984. 30 листопада, №34 (1714). С. 3.
- 41.Горак. Г. Не опікати, а виховувати. *Київський університет*. 1980. 31 березня, №11 (1530). С. 3.
- 42.Горбатова Л. Що таке мораль? *Київський університет*. 1983. 1 квітня, №13 (1652). С. 3.
- 43.Діденко М. Молодь повинна постійно вчитися. *Київський університет*. 1982. 10 червня, №22 (1619). С. 2.
- 44.Дідківський В. Мета – масовість. *Київський університет*. 1983. 4 березня, №9 (1648). С.2.
- 45.Доломан С. Чи потрібне товариство мертвих душ? *Київський університет*. 1989. 31 березня. С. 4.
- 46.Дорофеев Ю. Хто винен? *Київський університет*. 1980. 22 вересня, №25 (1544). С.3.
- 47.Дубина М. Студент – пасив чи актив перебудови? *Київський університет*. 1987. 15 травня, №18 (1791). С. 3.

- 48.Дубко В. Між небом і землею. *Київський університет*. 1987. 4 вересня, №24 (1797). С.2.
- 49.Дума І. Інтернаціональні будзагони. *Київський університет*. 1984. 30 березня, №12 (1692). С. 3.
- 50.Дурицька А. Працювали сумлінно. *Київський університет*. 1981. 19 жовтня, №31 (1588). С. 1.
- 51.Єрмаков В. Перейти від слів до діла. *Київський університет*. 1982. 30 вересня, №29 (1626). С.1.
- 52.Єфименко В. Два світи – дві моралі. *Київський університет*. 1983. 8 квітня, №14 (1653). С. 3.
- 53.Жуков М. Вісті з плантацій. *Київський університет*. 1984. 14 вересня, №24 (1704). С. 2.
- 54.Зарічний Т. Чоловічий монастир. *Київський університет*. 1986. 24 жовтня, №31 (1791). С.4.
- 55.Льєнко М. Дружною сім'єю. *Київський університет*. 1980. 29 грудня, №37 (1556). С.2.
- 56.Йовенко С. Відповідальність. *Київський університет*. 1984. 3 жовтня, №№26-27 (1706-1707). С. 2.
- 57.Калінін Ю. Піст. *Київський університет*. 1986.4 квітня, №12 (1771). С. 4.
- 58.Калінін Ю. Якщо тебе цікавить релігієзнавство. *Київський університет*. 1989. 22 грудня. С. 4.
- 59.Карханін Ю. Комуністи пропонують. *Київський університет*. 1985. 13 грудня, №40 (1757). С. 1.
- 60.Коваль Л. Ватажки піонерії. *Київський університет*. 1987. 12 червня, №22 (1795). С. 3.
- 61.Ковба І. Ці веселі, веселі канікули. *Київський університет*. 1984. 6 січня, №1 (1681). С. 4.
- 62.Коломієць І. Голова студради – доручення відповідальне. *Київський університет*. 1984. 24 лютого, №8 (1688). С.3.

63. Коломієць І. Гуртожиток і канікули. *Київський університет*. 1987. 18 вересня, №26 (1799). С.2.
64. Коломієць І. Кому жити в гуртожитку. *Київський університет*. 1988. 12 лютого, №7 (1819). С.4.
65. Коломієць І. Що таке «зразковий»? *Київський університет*. 1984. 13 січня, №2 (1682). С. 2.
66. Корнілов М. Краща агітація – особистий приклад. *Київський університет*. 1986. 21 лютого, №6 (1765). С. 2.
67. Коструба М. «Джоконда»... з цигаркою. *Київський університет*. 1981. 30 листопада, №36 (1593). С. 4.
68. Костюченко П. Ми готові. *Київський університет*. 1984. 20 квітня, №15 (1695). С. 1.
69. Кудря Л. Ентузіасти. *Київський університет*. 1982. 16 вересня, №27 (1624). С. 2.
70. Кузьмук А. Авторитет студради. *Київський університет*. 1987. 9 січня, №1 (1794). С.2.
71. Кулик Т. Що хвилює директора студмістечка? *Київський університет*. 1987. 8 травня, №17 (1790). С.4.
72. Левіщенко М. Вища школа США: з тєхаської глибинки. *Київський університет*. 1987. 20 листопада, №35 (1807). С. 3.
73. Левіщенко М. Відпочили на славу. *Київський університет*. 1986. 29 серпня, №23 (1782).
74. Левчук Л. Формувати духовний світ. *Київський університет*. 1984. 20 січня, №3 (1683). С. 2.
75. Литвиненко П. Найкраща група. *Київський університет*. 1980. 7 квітня, №12 (1531). С. 3.
76. Лотоцька О. Одного зимового вечора. *Київський університет*. 1987. 13 лютого, №5 (1798). С. 4.
77. Мавропуло Т. Совість чи ганчір'я. *Київський університет*. 1984. 16 листопада, № 32 (1712). С. 4.

- 78.Макарова В. Формувати комуністичну свідомість. *Київський університет*. 1984. 3 жовтня, №№26-27 (1706-1707). С. 2
- 79.Малютіна С. Там, за горизонтом... *Київський університет*. 1982. 19 листопада, №36 (1633). С. 4.
- 80.Мельник Л. Слово за групою. *Київський університет*. 1987. 18 грудня, №25 (1798).
- 81.Мельниченко О. Підручник життя радянської молоді. *Київський університет*. 1981. 28 грудня, №40 (1597). С. 1.
- 82.Мішинова Г. Якщо в справу вкласти душу. *Київський університет*. 1981. 18 травня, №18 (1575). С. 1.
- 83.Мордвинцев В. Нема дрібниць у вихованні. *Київський університет*. 1980. 29 грудня, №38 (1557). С.4
- 84.Музичук О. Школа ведучих дискотек. *Київський університет*. 1986. 10 січня, №1 (1760). С.4.
- 85.Науменко О. Народження колективу. *Київський університет*. 1980. 15 вересня, №24 (1543). С. 2.
- 86.Немировський П. Який він, американський студент? *Київський університет*. 1988. 8 квітня, №13 (1825). С. 3.
- 87.Обуховський В. За звання зразкових. *Київський університет*. 1984. 19 жовтня, №29 (1709). С. 3.
- 88.Обуховський В. Поступ змагання. *Київський університет*. 1982. 29 березня, №11 (1606). С.1.
- 89.Павловець І. Відповідає кожен. *Київський університет*. 1983. 9 грудня, №38 (1677). С. 2.
- 90.Пашинський В. Спартакіада чи масниця? *Київський університет*. 1984. 24 лютого, №9 (1689). С. 4.
- 91.Петруня Ю. Годі спати! *Київський університет*. 1981. 21 грудня, №39 (1596). С. 3.
- 92.Петруня Ю. Довір'я і вимогливість. *Київський університет*. 1982. 3 грудня, №38 (1635). С. 3.

- 93.Півторак Н. Скажи, хто твій друг... *Київський університет*. 1984. 30 березня, №12 (1692). С. 2.
- 94.Полтавець О. Біля карти Нікарагуа. *Київський університет*. 1984. 16 березня, №10 (1690). С.3.
- 95.Полянська О. Будні комсомолії. Київський університет. 1980. 14 січня, № 1 (1520). С. 2.
- 96.Приходько В. Конференція в гуртожитках. *Київський університет*. 1980. 7 квітня, №12 (1531). С.2.
- 97.Профком Університету. Положення про огляд-конкурс на кращий студентський гуртожиток. *Київський університет*. 1980. 22 вересня, №25 (1544). С.2
- 98.Пузир Т. Твоє слово, комсомол. *Київський університет*. 1985. 13 грудня, №40 (1757). С. 2.
- 99.Решетняк В. Чому знизилась успішність у фізиків? *Київський університет*. 1980. 24 листопада, №33 (1552). С. 2.
100. Рогач С. Агов, швейцаре! *Київський університет*. 1987. 2 жовтня, №27 (1800). С.2.
101. Рокитський В. За зразкову групу. *Київський університет*. 17 березня 1980, 9 (1528). С. 2.
102. Русін М. Художня самодіяльність. Естетичне виховання студентів. *Київський університет*. 1983. 10 червня, №23 (1571). С.3.
103. Сірман А. Такі контрасти. *Київський університет*. 1985. 13 грудня, №9 (1757). С.2.
104. Січка І. Бліде обличчя клубу. *Київський університет*. 1981. 13 квітня, №14 (1571). С.3.
105. Соколов М. А труба тече. *Київський університет*. 1982. 10 грудня, №39 (1636). С.2.
106. Спиридоненко А. За здоровий побут. *Київський університет*. 1986. 20 червня, №22 (1781). С. 4.

107. Степанова Л. Агітація ділом. *Київський університет*. 1980. 18 лютого, №6 (1525). С. 2.
108. Стретович В. Чисто, затишно... *Київський університет*. 1981. 9 березня, №9 (1566). С.4.
109. Табачник Д. Давайте будемо принциповими. *Київський університет*. 1984. 27 січня, №4 (1684). С. 2.
110. Ткаченко В. Де ж вихід? *Київський університет*. 1987. 27 березня, №11 (1784). С.2.
111. Турчин Г. У полоні особистих інтересів. *Київський університет*. 1984. 21 грудня, №37 (1717). С. 2.
112. Филипович О. Виховувати активну атеїстичну позицію. *Київський університет*. 1983. 22 квітня, №16 (1655). С. 2.
113. Харченко О. Щоб спілкування не було розкішшю. *Київський університет*. 1980. 26 травня, №18 (1537). С. 2.
114. Хмельницький В. Ні, не байдужість! *Київський університет*. 1984. 23 березня, №11 (1691). С. 3.
115. Черницька О. Випадок чи позиція. *Київський університет*. 1986. 11 квітня, №13 (1772). С. 3.
116. Черницька О. Гіркий урок. *Київський університет*. 1986. 10 січня, №1 (1760). С. 3.
117. Шаповал Ю. Відповідальна пора. *Київський університет*. 1983. 16 вересня, №27 (1666). С. 2.
118. Швець. О. Ініціатива, пошук, творчість – за них проголосували делегати ХХХV звітно-виборної комсомольської конференції КДУ. *Київський університет*. 1981. 7 грудня, №37 (1594). С. 3.
119. Шевченко Д. Норма життя. *Київський університет*. 1982. 14 жовтня, №31 (1628).
120. Штаб «КП» університету. Усі «за». А хто виконавці? *Київський університет*. 1988. 15 січня, №2 (1814). С. 2.

121. Шутов Б. Працелюбність... за наказом? *Київський університет*. 1988. 13 травня, №18 (1830). С. 2.
122. Щербина М. Лист із коментарем. *Київський університет*. 1980. 31 березня, №11 (1530). С.2.
123. Щетенко Л. Гартувати ідейну переконаність. *Київський університет*. 1980. 4 лютого, №4 (1523). С. 3.
124. Юрківський В. Після дзвоника в понеділок. *Київський університет*. 1984. 30 березня, №12 (1692). С. 3.
125. Яценко Н. У середнячках найспокійніше. *Київський університет*. 1980. 26 травня, №18 (1537). С. 2.

ФІЛЬМИ:

1. Пена. Реж. Олександр Стефанович. Москва: Мосфільм, 1979. 83 хв.

Джерела в електронному форматі:

1. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 07.10.1977. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77/ed19771007#Text> (дата звернення 01.05.2024).
2. Показники середньомісячної заробітної плати робітників та службовців, зайнятих у галузях економіки України, за 1958–1991 роки. URL: <https://www.pfu.gov.ua/70642-pokaznyky-serednomisyachno-zarobitnoyi-platy-robitnykiv-ta-sluzhbovtsiv-zajnyatyh-u-galuzyah-ekonomiky-ukrayiny-za-1958-1991-roky/> (дата звернення: 03.05.2024)
3. Про затвердження Примірного положення про гуртожитки: Постанова Ради Міністрів УРСР від 3.06.1986 №208. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208-86-%D0%BF#Text> (дата звернення 01.05.2024).
4. Про заходи по посиленню боротьби проти пияцтва і алкоголізму, викорененню самогоноваріння: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 20.05.1985 № 280-XI. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-11/ed19850520#Text> (дата звернення 01.05.2024)

5. Про порядок застосування статті 214 Кримінального кодексу Української РСР: Постанова Президії Верховної Ради УРСР від 03.01.985 № 8250-Х. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/P858250> (дата звернення: 17.05.2024)

Література

Монографії, збірки статей:

1. Каганов Ю. Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія. Запоріжжя: Інтер-М, 2019. 432 с.
2. Левченко Н. Підготовка організаторів дитячого руху в Україні (20–30-ті роки ХХ століття). Умань: Видавець ФОП Жовтий О. О., 2016. 363 с.
3. Українське суспільство в 1960-1980-х рр.: історичні нариси / О. Бажан та ін. Київ: Інститут історії України, 2022. 958 с.
4. Шліхта Н. Історія радянського суспільства: Курс лекцій. 2-ге вид., переробл. і доп. Х.: Акта, 2015. 252 с.
5. Юрчак А. Это было навсегда, пока не кончилось. Последнее советское поколение / пер. с англ. А. Беяева. Москва: Новое литературное обозрение, 2014. 664 с.
6. Gronow J., Zhuravlev S. Fashion in People's Minds: The Public Discussion of the Culture of Dress in the Soviet Press // Gronow J., Zhuravlev S. Fashion Meets Socialism: Fashion industry in the Soviet Union after the Second World War. Helsinki: Finnish Literature Society – SKS, 2015. Pp. 192-243.

Статті:

1. Веремєєва М. Перші студентські будівельні зағони в повсякденному житті українських студентів. *Схід*. 2018. №6. С. 5-9.

2. Диса К. «Сьогодні в клубі будуть танці»: еволюція клубної культури Києва 1960-х – 2010-х років. *Україна модерна*. 24.09.2020. URL: <https://uamoderna.com/md/sogodni-v-klubi-budut-tanczi/> (дата звернення: 01.05.2020)
3. Тищенко Ю. Сім'я в радянській Україні у 1970-х – на початку 1980-х років: погляд із сьогодення. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. Вип. 48. С. 195-200.
4. Hornsby R. The Enemy Within? The Komsomol And Foreign Youth Inside The Post-Stalin Soviet Union, 1957-1985. *Past & Present*. 2016. No. 232. P. 237-278.
5. Werkmeister C. 'A society that is sinking ever deeper into a state of chronic alcohol poisoning': medical and moral treatment of alcoholics in the Soviet Union, c. 1970–1991. *Alcohol, psychiatry and society: Comparative and transnational perspectives, c. 1700-1990s* / ed. Ernst. W and Müller T. Manchester: Manchester UP, 2022. Pp. 354-385.

Рукописи

Кваліфікаційні роботи:

1. Куделя В. Київська рок-спільнота в роки перебудови: кваліфікаційна бакалаврська робота / Національний університет “Києво-Могилянська академія”. Київ, 2021. 148 с.
2. Микитенко В. “Фарца” і “фарцувальники” в УРСР 1970-х – 1980-х рр. / Національний університет “Києво-Могилянська академія”. Київ, 2021. 112 с.